

บทที่ 4

ผลการศึกษา

จากการศึกษา ผู้ศึกษาได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยบทนี้กล่าวถึงบริบทชุมชนบ้านหัวทุ่ง บริบทป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสู่เยาวชน วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสู่เยาวชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา และผลการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสู่เยาวชน มีรายละเอียด ดังนี้

4.1 บริบทชุมชนบ้านหัวทุ่ง

4.1.1 ประวัติความเป็นมา

ในอดีตหมู่บ้านหัวทุ่งตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านทุ่งละคร หมู่ 1 ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เดิมเคยอยู่เป็นกลุ่มชนเดียวกันที่ขยายมาจากการที่คนพื้นราบเข้าไปจับจองบุกเบิกในพื้นที่ทำกินในพื้นที่ป่าที่อยู่บริเวณผืนป่าชายขอบผืนทางทิศตะวันตกของลำน้ำปิง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของดอยหลวงเชียงดาวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งพื้นที่เดิมเป็นป่ารกทึบที่มีความอุดมสมบูรณ์ ตามประวัติหมู่บ้านเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา มีหมู่บ้านหนึ่งชื่อว่าหมู่บ้านทุ่งลัวะกอน เหตุที่ได้ชื่อว่าหมู่บ้านทุ่งลัวะกอนเนื่องจากชาวบ้านเป็นชาวลัวะชอบกินน้ำชาจาก ใบอ่อนของเมี่ยง และมีความนับถือพระฤาษีที่จำศีลภาวนาในถ้ำหลวงเชียงดาว ชาวบ้านจึงนิยมคอน (หาบ) น้ำเมี่ยงใส่กระบอกไม้ไผ่ไปถวายฤาษีทุกครั้งเมื่อเดินผ่านทุ่งนา คำว่าลัวะกอนจึงหมายถึงชาวลัวะ ต่อมาได้แยกหมู่บ้านออกมาตามประกาศของจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2540 สาเหตุเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและชุมชนที่หนาแน่น ทำให้การดำเนินงานและการปกครองของผู้นำท้องถิ่นเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง อีกนัยหนึ่งการแยกหมู่บ้านสืบเนื่องมาจากการเกิดความขัดแย้งของระบบความคิดในการรักษาป่า โดยแบ่งเป็นสองความคิด คือ กลุ่มหนึ่งมีความคิดในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการดำรงชีวิต อีกกลุ่มหนึ่งมีความคิดในการรักษาป่าเพื่อใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่า ฉะนั้นจึงทำการแยกเป็นสองหมู่บ้าน คือ หมู่บ้านทุ่งละคร ได้ถือสิทธิ์ในผืนนาส่วนใหญ่ และหมู่บ้านหัวทุ่ง ได้ถือสิทธิ์ในบริเวณป่าชุมชน ปัจจุบันทั้งสองหมู่บ้านใช้ทรัพยากรและร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวมอย่างดี

บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านหัวทุ่ง มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากมีการตั้งชุมชนรอบป่าผืนใหญ่ทางทิศตะวันออกของคอยหลวงเชียงดาว ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต และมีการอนุรักษ์ป่าไม้ควบคู่กันไป จึงทำให้บริเวณป่าต้นน้ำของชุมชนหัวแม่ลูและหัวขลครแห่งนี้ยังคงความอุดมสมบูรณ์และหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านตลอดมา

ภาพ 4.1 บ้านหัวทุ่ง หมู่ 14 ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

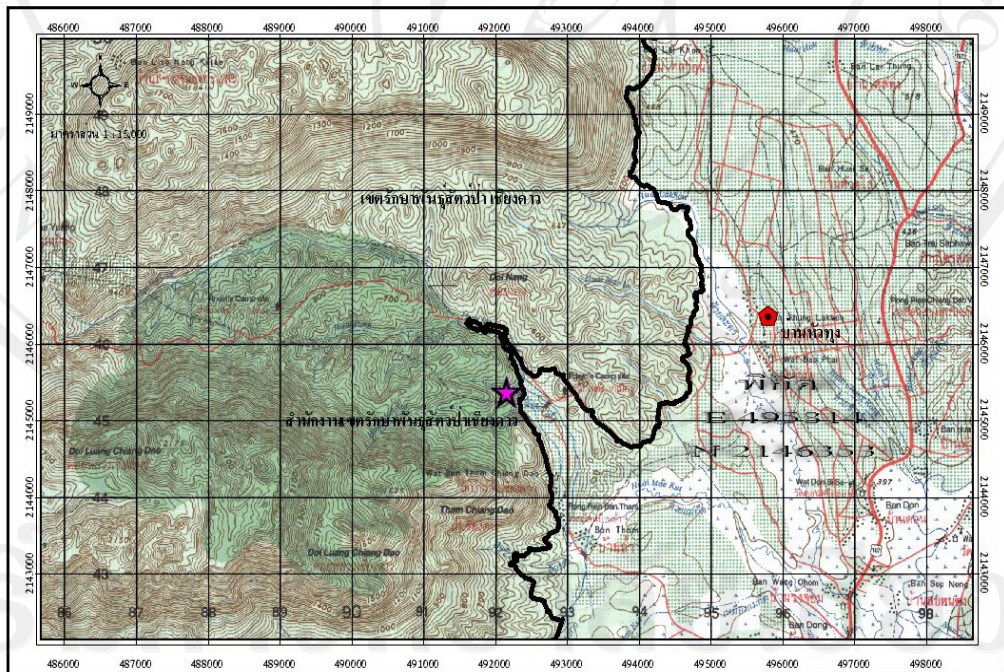
4.1.2 ที่ตั้ง

หมู่บ้านหัวทุ่ง ตั้งอยู่หมู่ที่ 14 ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ของ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ระยะทาง 5 กิโลเมตร จากตัวอำเภอ เชียงดาว ไปตามถนนเชียงใหม่ - ฝาง แยกทางซ้าย เข้าบ้านทุ่งขลครไปประมาณ 3 กิโลเมตร รวมระยะทางทั้งสิ้น 8 กิโลเมตร จากอำเภอเชียงดาว

ภาพ 4.2 ภาพถ่ายทางอากาศ บ้านหัวทุ่ง ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ที่มา: สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 16 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2553

ภาพ 4.3 ภาพถ่ายทางอากาศ ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ที่มา: สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 16 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2553

4.1.3 อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ บ้านสหกรณ์ หมู่ที่ 8 ต.เมืองฉาย อ.เชิงดาว จ.เชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านทุ่งละคร หมู่ที่ 1 ต.เชิงดาว อ.เชิงดาว จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ 32
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชิงดาว บ้านถ้ำ หมู่ที่ 5 ต.เชิงดาว อ.เชิงดาว จ.เชียงใหม่

4.1.4 ลักษณะภูมิประเทศ

หมู่บ้านหัวทุ่งมีสภาพเป็นป่าชุมชนที่ตั้งอยู่ขอบผืนป่าดอยเชิงดาว ในปี พ.ศ. 2541 มีการประกาศให้ผืนป่าบริเวณนี้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชิงดาว ลักษณะทางภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบและบางส่วนเป็นที่ดอน มีคanyonและคanyonลวงโอบพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกมีพรรณไม้และพืชพันธุ์ตามธรรมชาติหลากหลายชนิด และมีเขตป่าชุมชนที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้สอยเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน และกลายเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติของชาวบ้านและหน่วยงานที่สนใจเข้ามาทัศนศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก (สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้, 2551)

4.1.5 ลักษณะภูมิอากาศ

หมู่บ้านหัวทุ่ง ถูกโอบล้อมด้วยเทือกเขาทั้งคanyonและคanyonลวงเชิงดาว จึงมีสภาพอากาศที่หนาวจัดในช่วงฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนตุลาคม-เดือนกุมภาพันธ์ มีหมอกปกคลุมทั้งบนยอดคanyon และพื้นราบ ส่วนหน้าร้อนตั้งแต่เดือนมีนาคม-เดือนพฤษภาคม ในช่วงเช้าอากาศหนาว กลางวันอากาศร้อน และอากาศเย็นสบายในช่วงเย็น หน้าฝนเริ่มต้นประมาณเดือนมิถุนายน-เดือนกันยายน มีฝนตกชุกแต่ไม่เกิดปัญหาน้ำป่า เนื่องจากมีทรัพยากรป่าไม้คanyonดูดซับน้ำไว้ อีกทั้งยังช่วยให้ทรัพยากรป่าไม้เจริญเติบโตได้ดี ส่งผลให้เกิดผลผลิตจากป่าจำนวนมาก ช่วงฤดูฝนจึงเป็นฤดูที่ชาวบ้านสามารถนำผลผลิตจากป่า โดยเฉพาะหน่อไม้ เห็ด หรือผักต่างๆ มาจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัวได้เป็นอย่างดีเช่นกัน (สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้, อ้างแล้ว)

4.1.6 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วยอาชีพหลักและอาชีพเสริม โดยอาชีพหลักนั้นชาวบ้านหัวทุ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนาเป็นหลัก พืชหลักที่ปลูกได้แก่ ข้าว ข้าวโพด และถั่วเหลือง ซึ่งสามารถแยกเป็นการปลูกพืชในรอบ 1 ปี ได้ดังนี้

ตาราง 4.1 แสดงการปลูกพืชในรอบ 1 ปี

ที่	พืช	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	ข้าว												
2	ข้าวโพดเลี้ยง												
3	ข้าวโพดฝน												
4	ถั่ว												
5	มันอะดู												
6	ลำไย												
7	ถั่วลิสง												
8	ผักสวนครัวทุกชนิด												

ที่มา: แม่หล้า ศรีบุญยัง ประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน, 2553

ส่วนอาชีพเสริมนั้นชาวบ้านหัวทุ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนาเป็นหลัก พืชหลัก ที่ปลูก ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด และถั่วเหลือง ส่วนอาชีพรอง คือ การ รับจ้าง เก็บของป่า มาขาย และการสานกล้วย (ตะกร้า) แต่การสานกล้วยเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลาย จุดกำเนิดอาชีพหัตถกรรมจักสานหรือการสานกล้วยได้เริ่มขึ้นราวปี พ.ศ.2525 เมื่อป่าบุญและครู ไหว ซึ่งเป็นบุคคลที่ชาวบ้านหัวทุ่งรู้จักกันเป็นอย่างดี ได้นำเอาตะกร้าหรือกล้วยผักกาดมาแนะนำให้ ชาวบ้านได้ทดลองปฏิบัติ เมื่อชาวบ้านได้ทดลองและจำหน่ายจึงทำให้เกิดรายได้เพิ่มเติมให้กับ ชาวบ้านหัวทุ่งซึ่งขณะนั้นบ้านหัวทุ่งยังไม่ได้แยกออกมาจากหมู่บ้านทุ่งละคร ต่อมาปี พ.ศ.2525 เมื่อชาวบ้านบ้านหัวทุ่งได้นำอาชีพสานกล้วยมาเป็นอาชีพเสริมในครอบครัวมากขึ้น ความต้องการใช้ ไม้ไผ่ในป่าจึงเพิ่มมากขึ้นตาม จึงทำให้ป่าไผ่ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากไผ่เป็นพืช ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งอายุขัย จึงทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากไผ่ได้ทุกส่วน และทุกช่วงการเจริญเติบโต อาชีพสานกล้วยสามารถสร้างรายได้ให้กับคนในหมู่บ้านหัวทุ่งได้ อย่างมั่นคง ดังที่งานวิจัยของ ศุภัทธา ผลเพิ่ม (2551) ศึกษาเรื่อง กระบวนการจัดการป่าเศรษฐกิจ ชุมชนบ้านหัวทุ่ง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ในอดีตกล้วยเป็นอาชีพเสริมแต่ปัจจุบัน ได้กลายเป็นอาชีพหลักจึงเกิดการแย่งชิงทรัพยากรมากขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขนาด ความต้องการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น พ่อหลวงดิบ ศรีบุญยัง จึงเริ่มมีการรวมกลุ่ม

เพื่อดำเนินการจัดการการใช้ไม้ไผ่บงขึ้น ภายใต้ชื่อโครงการ “ป่าไผ่เศรษฐกิจ” ซึ่งได้รับการสนับสนุนพื้นที่จำนวน 42 ไร่เพื่อใช้ในการปลูกป่าไผ่เศรษฐกิจ จากหน่วยบัญชาการทหารพัฒนา กองบัญชาการทหารสูงสุด โดยไม้ไผ่ที่ปลูกใช้เวลาในการเติบโต 6 ปี เมื่อกอไผ่เริ่มแตกกอจึงมีการตัดแจกจ่ายแก่สมาชิก โดยให้ผู้หญิงเป็นผู้ดูแลจัดการการแบ่งขนาดของไผ่ที่คละกันออกจากกัน ซึ่งผู้หญิงทุกคนเป็นผู้ดูแลกอไผ่ทุกกอจนได้กอไผ่ที่มีขนาดเท่ากัน ผลของการจัดการทำโครงการป่าเศรษฐกิจเบื้องต้นสามารถขายผลิตภัณฑ์ก้วยเพิ่มขึ้น ทั้งยังช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มเฉลี่ยครัวเรือนละ 4,000-5,000 บาท รายได้ของแต่ละครอบครัวอาจมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเวลาในการทำงานและจำนวนสมาชิกในบ้าน จากความสำเร็จของโครงการที่ผ่านมาทำให้หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ 32 จัดตั้งงบประมาณเพื่อจัดซื้อเครื่องจักตอก โดยมอบเป็นทุนให้หมู่บ้านหัวทุ่งจำนวน 2 เครื่อง และให้การอนุมัติพื้นที่เพื่อใช้ในการปลูกป่าไผ่เศรษฐกิจเพิ่มอีก 104 ไร่

ภาพ 4.4 อาชีพสานก้วย (ตระกร้า) ของชุมชนบ้านหัวทุ่ง

ลักษณะทางสังคม เนื่องจากหมู่บ้านหัวทุ่งเป็นสังคมชนบทที่สืบเชื้อสายมาจากคนลาวะ จึงมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น พึ่งพาอาศัยกันแบบพี่น้อง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เห็นได้จากความร่วมมือกันทำกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านด้วยความสมัครใจ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของสังคมชนบท ดังนี้

4.1.6.1 ศาสนา การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีปรองดอง และยังบ่งบอกถึงความศรัทธาในศาสนาและนับถือศิบรรพบุรุษร่วมกันของชาวบ้านหัวทุ่ง ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ชาวบ้านหัวทุ่งนับถือ มีวัดหัวทุ่งเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจ และเป็นสถานที่ในการรวมกลุ่ม ทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและกิจกรรม

สาธารณประโยชน์ร่วมกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศรัทธาวัดเดียวกัน” การนับถือผีบรรพบุรุษเกิดจากบรรพบุรุษเดียวกันและญาติทางการแต่งงาน เห็นได้ชัด เมื่อถึงวัน “ปีใหม่เมือง” หรือวันสงกรานต์ตามปฏิทินของไทย เหล่าเครือญาติจะทำพิธีรดน้ำคำหัวและขอมาต่อผู้อาวุโสที่เป็นเครือญาติเดียวกัน หลังจากนั้นผู้อาวุโสจะกล่าวคำอวยพรให้ เป็นภาษาท้องถิ่น เรียกว่า “การปิ่นปอน” และเรียกคำอวยพร ว่า “ก่าปอน” สุดท้ายบรรดาลูกหลานก็จะทำการรดน้ำคำหัวผีบรรพบุรุษร่วมกัน โดยการไหว้ “กู่” หรือสถานที่เก็บกระดูกของบรรพบุรุษหรือไหว้รูปภาพเพื่อเป็นการแสดงความเคารพและขอพรในโอกาสเริ่มต้นปีใหม่

4.1.6.2 การปกครอง ในหมู่บ้านมีผู้นำ 2 ลักษณะคือ ผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการส่วนใหญ่มาจากการเลือกตั้ง หรือการแต่งตั้งจากคนในหมู่บ้าน ผู้นำทำหน้าที่เป็นตัวแทน ของชาวบ้านเพื่อประสานงานกับหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนเป็นหลักเพื่อทำการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน คือ พ่อประจักษ์ บุญเรือง ส่วนผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือผู้นำตามธรรมชาติ เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความศรัทธา เคารพนับถือและเชื่อฟัง บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนอย่างลึกซึ้งเนื่องจากช่วงชีวิตได้คลุกคลีอยู่ในชุมชนจึงย่อมประสบและรู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ในชุมชนเสมอ ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการยังทำหน้าที่ในการประกอบศาสนพิธีต่างๆ อีกทั้งยังสามารถให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางให้กับคนในหมู่บ้าน โดยอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน จึงถือได้ว่าผู้นำอย่างไม่เป็นทางการเปรียบเหมือนปราชญ์ชาวบ้านที่ทรงคุณค่า

4.1.6.3 การสาธารณสุข หมู่บ้านหัวทุ่งมีสถานบริการสาธารณสุขเบื้องต้น ได้แก่ กองทุนเวชภัณฑ์และยามีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 35 คน คอยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันให้บริการในส่วนของอุปกรณ์เวชภัณฑ์และยาแก่คนในหมู่บ้าน พร้อมทั้งให้ความรู้และคอยสอดส่องดูแลระบบสาธารณสุขในหมู่บ้าน ส่วนสถานอนามัยบ้านหัวทุ่งอยู่ในหมู่บ้าน มีเจ้าหน้าที่คอยให้บริการเกี่ยวกับการปฐมพยาบาลเบื้องต้น และโรงพยาบาลเชิงดาวซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านเพียง 5 กิโลเมตร จึงสะดวกต่อการเดินทางไปรับบริการจากทางโรงพยาบาล นอกจากนี้มีการรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันแล้ว ภายในหมู่บ้านยังมีการรักษาโดยการเป่า (การท่องคาถาบาลีและเป่ารายคาถา) และการรักษา ด้วยยาสมุนไพรที่หาได้ทั่วไปในหมู่บ้าน เช่น กานพลู หน้าหนดเมว บัวบก ว่านหางจระเข้ ฟ้าทลายโจร มะขามป้อม กระชาย เป็นต้น ผู้ที่ใช้วิธีการเป่าเพื่อรักษาและเชี่ยวชาญในการใช้ยาสมุนไพรถือเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้เรื่องสรรพคุณของพืชสมุนไพรที่เป็นผลผลิตจากป่าที่อุดมสมบูรณ์ของของหมู่บ้านนั่นเอง

4.1.6.4 ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ

พิธีบวชป่า จัดขึ้นเป็นประจำในช่วงวันสำคัญต่างๆ ในรอบ 1 ปี เช่น ทุกวันที่ 5 ธันวาคม วันที่ 12 สิงหาคม และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกรักทรัพยากรธรรมชาติให้กับคนในหมู่บ้าน การประกอบพิธีบวชป่าจัดขึ้นบริเวณขุนน้ำรูซึ่งเป็นต้นน้ำของลำห้วยลำธารและแม่น้ำสายหลัก หล่อเลี้ยงคนในหมู่บ้านมาช้านาน ในวันประกอบพิธีชาวบ้านจะนำอาหารคาวหวานพร้อมทั้งจุดปัจจัยมารวมกัน มีการนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์และประกอบพิธีกรรม หลังจากนั้นชาวบ้านช่วยกันนำผ้าเหลืองที่ผ่านพิธีกรรมมาแล้ว ไปผูกกับต้นไม้ในเขตป่าชุมชน เปรียบเสมือนว่าต้นไม้ต้นนั้นเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ถ้าหากผู้ใดทำลายเชื่อกันว่าจะมีสิ่งร้ายเกิดขึ้นในชีวิต กล่าวได้ว่าพิธีบวชป่าเป็นอีกกลวิธีหนึ่งในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือ ซึ่งถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนมาอย่างช้านาน เมื่อไม่มีคนตัดต้นไม้ป่าไม้ในชุมชนก็สามารถเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่โดยไม่มีสิ่งใดมารบกวน ถือเป็นประเพณีที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อมในการดำรงชีวิตของชาวบ้านหัวทุ่งมาช้านาน

พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำและพิธีเลี้ยงผีผาย จัดขึ้นเป็นประจำในช่วงเดือนมิถุนายน(เดือน 9 เป็งเหนือ) ของทุกปี เพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอสำหรับอุปโภคบริโภคและทำการเกษตร การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ มีของเส้นไหว้สำคัญ คือ หัวหมู ดอกไม้ ธูป เทียน บุหรี่ และเหล้า เพื่อบูชาแก่เทวดา ผู้พิทักษ์รักษาขุนน้ำและผืนป่าบริเวณ โดยรอบ โดยผู้ทำพิธีจะจุดธูปแล้วท่องคาถาเรียกให้เทวดามารับเครื่องเส้นไหว้จนเสร็จ รอจนธูปใหม่จันทมดอกแล้วจึงแบ่งอาหารที่ใช้เส้นไหว้นั้นให้กับชาวบ้านที่มาร่วมพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำถือเป็นการแสดงออกถึงความเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องดูแลรักษา ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งให้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งปัจจัยสี่หล่อเลี้ยงชาวบ้านหัวทุ่งเสมอมา

ภาพ 4.5 การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำของชุมชนบ้านหัวทุ่ง

4.2 บริบทป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง

4.2.1 ความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง

บ้านหัวทุ่งมีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับป่ามากมายไม่ว่าจะเป็นป่าสัมปทาน ป่าไผ่ ป่ากองจาง ป่าเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเหตุที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับป่ามากเนื่องจากวิถีชีวิตของชาวบ้านบ้านหัวทุ่งผูกพันกับป่าและการทำการเกษตร โดยมีการเกี่ยวคู่กันและกันระหว่างดิน น้ำ ป่า และชาวบ้านหัวทุ่ง จากการที่ป่าทำหน้าที่ผลิตอาหาร เป็นที่กักเก็บน้ำและให้ความร่มเย็น ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญดูแลเอาใจใส่แก่ป่าโดยการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยมีกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มแม่ข่าย ซึ่งเกี่ยวกับน้ำ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเกี่ยวกับอาหารและสมุนไพรในป่า และกลุ่มเยาวชน ที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน

พ่อประจักษ์ ศรีบุญเรือง ประธานกลุ่มป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง กล่าวว่า “สิ่งที่ทำให้เราเห็นถึงปัญหาที่ตามมาจากการที่ป่าถูกสัมปทาน คือ สภาพป่าแห้งแล้งทำให้ผลผลิตด้านอาหารจากป่ามีจำนวนลดน้อยลง ปริมาณน้ำบริเวณขุนน้ำหรือต้นน้ำแม่ลูกก็ลดลงตามไปด้วย ผู้ซึ่งที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คือ เกษตรกรที่ต้องใช้น้ำในการทำการเกษตร และการอุปโภคบริโภค”

ในส่วนของป่าสัมปทานบ้านหัวทุ่ง ได้ถูกสัมปทานครั้งแรกโดยประเทศอังกฤษ ซึ่งได้เข้ามาสัมปทานไม้สัก และต่อมารกรมป่าไม้ได้ดำเนินการจัดการให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ.2507 และได้จัดโครงการป่าสัมปทานไม้สักให้กับองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2515 และโครงการป่าสัมปทานไม้กระยาเลยให้กับบริษัทป่าไม้จังหวัด เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2516 การอนุญาตให้มีการสัมปทานป่าไม้ในครั้งนั้นเป็นเหตุทำให้ป่าไม้บริเวณคอยเชียงดาวตลอดจนบ้านหัวทุ่งถูกตัดฟัน โคนล้มและถูกบุกรุกแผ้วถางลงไปมากมาย ทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย จนเมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ.2518 คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติกำหนดให้ป่าเชียงดาวเป็นป่าต้นน้ำลำธารชั้นหนึ่ง ห้ามมิให้มีการสำรวจคัดเลือกไม้ รวมถึงการอนุญาตกระทำการใดๆ เกี่ยวกับป่าโดยเด็ดขาด เนื่องจากป่าของพื้นที่ที่ถูกสัมปทานมีสภาพภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน มีสภาพป่าหลายชนิดหลายประเภท มีความหลากหลายทั้งทางด้านพืชพรรณของป่าไม้และพันธุ์สัตว์ป่า อีกทั้งยังเป็นป่าต้นน้ำของแม่น้ำปิงอีกด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2519 กรมป่าไม้ได้จัดส่งนักวิชาการป่าไม้เข้าไปสำรวจสภาพป่าและดำเนินการตามลำดับขั้นตอน จนกลายเป็นเขตรักษาพันธุ์ป่า พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2503 (ปัจจุบันได้ปรับปรุงแก้ไขเป็นพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าปี พ.ศ.2535) จนกระทั่งปี พ.ศ.2521 จึงได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดให้บริเวณป่าคอยเชียงดาว ซึ่งครอบคลุมถึงอาณาบริเวณหมู่บ้าน

หัวทุ่งให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โดยเรียกว่า “เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่” (สัมภาษณ์ พ่อประจักษ์ ศรีบุญเรือง, 2553)

สำหรับชาวชุมชนบ้านหัวทุ่งหลังจากที่มีการเลิกการสัมปทานป่าและกรมป่าไม้และได้กำหนดให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ชาวบ้านได้เริ่มเข้ามาดูแลรักษาป่าในลักษณะเดียวกับการจัดตั้งป่าชุมชน โดยเริ่มมีการดูแลจัดการการใช้ประโยชน์จากป่ามาเป็นระยะเวลา 35 ปี หลังจากนั้นจึงได้มีการประกาศจัดตั้งเป็นป่าชุมชนซึ่งอยู่ในเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2540 โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมีการประกาศขอบเขตพื้นที่และร่วมกันกฎระเบียบอย่างเป็นทางการขึ้น และที่สำคัญคือ เกิดความเข้าใจของชาวบ้านต่อการจัดการป่าชุมชน เกิดความตระหนักและรู้สึกสำนึกรักทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่ต้องการให้เกิดเหตุการณ์หรือความเสียหายต่อทรัพยากรป่าไม้เหมือนดังที่เคยเกิดขึ้นในอดีตอีกต่อไป

4.2.2 การจัดการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง

ในช่วงที่มีการจัดการก่อตั้งป่าชุมชน โดยมีเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้เข้ามาดูแลนั้น ชาวบ้านเองก็ได้มีการจัดการป่าชุมชนโดยการตั้งกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการร่วมแสดงความคิดเห็นและกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ร่วมกัน ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ การจัดการ และการดูแลรักษา เพื่อนำไปสู่แนวทางการจัดการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งการดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง มีรายละเอียดดังนี้

- 1) ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดระเบียบในการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าชุมชน
- 2) มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน
- 3) มีการกำหนดขอบเขต แนวเขตพื้นที่ป่า โดยจัดทำป้ายทั้งแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย
- 4) มีการทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าร่วมกันของชาวบ้าน เช่น ทำแนวกันไฟ ออกสำรวจป่า ร่วมกันปลูกป่า เพื่อฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรมในวันสำคัญต่างๆ
- 5) มีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน ป้ายแสดงพรรณพืชหรือพันธุ์ไม้พื้นถิ่น และจัดให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งต่างๆ ในชุมชนให้กับบุคคลและหน่วยงานที่สนใจ
- 6) มีการนำเอาภูมิปัญญา ความเชื่อ มาประยุกต์ใช้ในการจัดการดูแลป่าชุมชนควบคู่ไปกับการใช้กฎระเบียบ เช่น พิธีบวช พิธีสืบชะตาป่า พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ (ต้นน้ำ)

การประสานงานเชื่อมโยงเครือข่ายป่าชุมชนในหมู่บ้านอื่นๆ ให้เข้าร่วมกิจกรรมรักษาป่า เช่น การสืบชะตาป่า พิธีบวชป่า เป็นต้น

7) ร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือตอนบน

8) ร่วมสนับสนุนผลักดัน พ.ร.บ. ฉบับประชาชน

4.2.2.1 บทกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบป่าชุมชน

1) ผู้ทำความผิดโดยตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าอนุรักษ์ปรับตั้งแต่ 5,000 บาท/ต้น และยึดของกลางเป็นของส่วนรวม

2) ผู้ทำความผิดโดยบุกรุกแผ้วถางป่าอนุรักษ์มีโทษปรับตารางวาละ 2,000 บาท และยึดพื้นที่บุกรุกคืน เพื่อทำการปรับปรุงให้อยู่ในสภาพเดิม

3) ผู้ทำความผิดโดยเข้าไปหาหน่อไม้ในเขตป่าอนุรักษ์มีโทษปรับกิโลกรัมละ 100 บาท ในกรณีที่มีการซื้อขายกันมีโทษทั้งผู้ขายและผู้ซื้อปรับกิโลกรัมละ 100 บาท

4) ผู้ทำความผิดโดยเข้าไปเผาป่าทั้งเจตนาและไม่ได้เจตนามีโทษปรับตารางวาละ 1,000 บาท

5) ผู้ทำความผิดโดยเข้าไปล่าสัตว์หรือฆ่าสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์มีโทษปรับกิโลกรัมละ 1,000 บาท

6) ผู้ที่นำเอาของป่าออกจากป่ามีโทษปรับขึ้นละ 1,000 บาท

7) ในกรณีที่คณะกรรมการทำผิดกฎจะถูกปรับเป็น 2 เท่าต่อความผิดนั้นๆ

8) ของกลางและเงินค่าปรับ จะนำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านและป่าชุมชน

9) ผู้ที่นำหน่อไม้หรือ ไม้ทุกชนิดออกจากหมู่บ้านมีข้อลงโทษ คือ

9.1) ผู้นำหน่อไม้ออกจากหมู่บ้าน ปรับกิโลกรัมละ 50 บาท

9.2) ผู้ที่นำไม้จากป่าออกจากหมู่บ้าน ปรับกิโลกรัมละ 100 บาท พร้อมยึดของกลางไว้ใช้ประโยชน์อีกต่อไป

10) ผู้ที่ทำลายหรือก่อความเสียหายต่อเครื่องหมายเขตป่าชุมชน มีโทษปรับครั้งละ 3,000 บาท

11) ผู้ที่เคลื่อนย้ายเครื่องหมายแนวเขตป่าชุมชน มีโทษปรับครั้งละ 3,000 บาท

4.2.2.2 กฎระเบียบข้อปฏิบัติป่าใช้สอย

1) ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในบริเวณป่าใช้สอย ยกเว้นกรณีที่เป็น จำเป็น โดยต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการก่อน

1.1) กรณีสร้างบ้าน อนุญาตให้ตัดมาสร้างบ้านได้ครั้งละ 1 หลัง โดยตัดไม้ 1 ต้น ปลุกแทน 5 ต้น โดยต้องแจ้งคณะกรรมการก่อนทุกครั้ง

1.2) อนุญาตให้ใช้ไม้แห้งทำฟืนได้

1.3) ห้ามตัดไม้ไผ่เพื่อขาย แต่อนุญาตให้ตัดมาใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านได้

2) ห้ามทำการแผ้วถาง บุกรุก หรือ ขยายเขตพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่า

3) อนุญาตให้นำของป่าที่ใช้ประโยชน์ได้ เช่น เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร มาใช้ได้

4) ห้ามนำของป่าในบริเวณนั้นออกนอกหมู่บ้าน

5) ห้ามตัดไม้ไผ่เพื่อซื้อขายออกนอกบ้าน โดยเด็ดขาด

6) ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้ในป่าใช้สอย

7) ห้ามทำการซื้อขายหน่อไม้หรือเพื่อนำมาทำหน่อไม้อัดปิ้งโดยเด็ดขาด

8) ห้ามจุดไฟเผาป่าทั้งเจตนาและไม่เจตนา

9) กฎระเบียบทุกข้อสามารถเปลี่ยนแปลงได้ในที่ประชุมเมื่อมีการลงคะแนนเสียง 1 ใน 2 ของที่ประชุม

4.2.3 ประโยชน์ที่ได้รับจากการดูแลป่าชุมชน

พ่อประจักษ์ ศรีบุญเรือง ประธานกลุ่มป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง กล่าวว่า ในอดีตป่าบริเวณเขตป่าชุมชนเคยถูกสัมปทานให้กับบุคคลภายนอก ทำให้ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม แต่เมื่อมีองค์กรต่างๆ เช่น โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน มูลนิธิ YMCA เข้ามาส่งเสริมให้ความรู้กับชุมชน พร้อมทั้งสนับสนุนงบประมาณในการดูแลและฟื้นฟูป่า จึงทำให้ภาพในอดีตและปัจจุบันต่างกัน โดยสิ้นเชิง ความอุดมสมบูรณ์กลับฟื้นคืน ชาวบ้านได้รู้ซึ่งและเกิดความตระหนักในคุณค่าประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวมของคนในหมู่บ้าน หลังจากนั้น คนในหมู่บ้านจึงได้ร่วมกันรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำใช้ในการดูแลและจัดการป่าโดยเฉพาะในเรื่องสมุนไพรและอาหารที่มาจากป่า นำมาเป็นต้นทุนในการผลิตและการยังชีพของชาวบ้าน

ต้นทุนในการผลิตและการยังชีพของชาวบ้าน สามารถจำแนกประโยชน์ที่ชุมชนได้รับเนื่องจากการดูแลรักษาป่าของชุมชน ได้แก่ แหล่งน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตาราง 4.3 (ต่อ)

18	ปู												
19	ไผ่ไม้้ง												
20	ลูกอ๊อด												

ที่มา: แม่หล้า ศรีบุญยัง (ประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน), 2553

ตารางนี้คัดแปลงมาจากการสัมภาษณ์ แม่หล้า ศรีบุญยัง (ประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน)

4.2.3.3 แหล่งสมุนไพร จากความอุดมสมบูรณ์ของป่าส่งผลให้มีแหล่งสมุนไพรตามธรรมชาติจำนวนมาก สมุนไพรเหล่านี้ คือ ยาที่ได้จากส่วนต่างๆ ของพืชและสัตว์ ซึ่งยังมิได้มีการผสมปรุงแต่ง แต่นำมาใช้ดัดแปลงรูปลักษณะของสมุนไพรให้ใช้สะดวกมากขึ้น เช่น นำมาหั่นให้มีขนาดเล็กกลง หรือนำมาบดเป็นผง ในส่วนของสัตว์ ได้แก่ เขา หนัง กระดูก ดี หรือเป็นสัตว์ทั้งตัวเช่น ตู๊กแก ไส้เดือน และในส่วนของสมุนไพรซึ่งมีจำนวนมากมาย สามารถพบได้ง่ายทั้งในบริเวณหมู่บ้านและในป่าชุมชน ดังนี้

ตาราง 4.4 แสดงชนิดของพืชสมุนไพร ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์และสรรพคุณของพืชสมุนไพร

ที่	ชนิด	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
1	กาวเครือขาว	ลำต้น(หัว)	ช่วยเสริมฮอร์โมนในหญิง
2	กาวเครือแดง	ลำต้น(หัว)	ช่วยให้มีการเติมกำลัง(ยาชูกำลัง)
3	กระชายแดง	หัว	แก้ความดันโลหิต ร้อนใน
4	กระชาย	หัว	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
5	กล้วยน้ำหว่า	ผล	แก้โรคกระเพาะ
6	กานพลู	ก้าน, ใบ	ขับลม แก้ปวดฟัน
7	กลิ้งกลางดง	ราก	แก้เอ็นผดผด
8	ขางหัวหมู	เปลือก	อมแก้ปวดฟัน
9	ข่า	หัว	แก้กลากเกลื้อน
10	ขิง	หัว	แก้ขับเสมหะ แก้คลื่นไส้ อาเจียน

ตาราง 4.4 (ต่อ)

ที่	ชนิด	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
11	ขมิ้นชัน	หัว	แก้ฝี แผลพุพอง อากาโรคอักเสบจากแมลง
12	ข่อย	ใบ, ก้าน	แก้ปวดฟัน
13	ขี้เหล็ก	ใบ	แก้ฝี แผลพุพอง แก้ท้องผูก
14	ม่วงเลือด	ลำต้น	แก้ริดสีดวง
15	มะเดื่อขิน	ราก	แก้โรคนิว
16	มะเขือแจ้เครือ	ลำต้น	ยาชูกำลัง
17	หญ้่าถอดปล้อง	ลำต้น	แก้โรคนิว
18	มะกอกขาว	ลำต้น	แก้โรคมะเร็ง
19	ตอง ดวบ	เปลือก	ทาแผลสด
20	หงอนไก่กู	ลำต้น	ยาชูกำลัง
21	ไผ่นมนาง	ลำต้น	บำรุงน้ำนม
22	หญ้่าคา	ลำต้น	แก้ปวดเอว
23	ฮ้อสะพายควาย	ลำต้น	ยาชูกำลัง
24	โตไม่รู้ล้ม	รากและลำต้น	ยาชูกำลัง
25	บอระเพ็ด	เถาวัลย์	ยาชูกำลัง ถอนพิษไข้ เบื่ออาหาร
26	ส้มป่อย	ราก	แก้ปีศาจวะชด
27	लगจืด เครือหน้าแน่	ลำต้น	ถอนพิษต่างๆ
28	นางพญาเสือโคร่ง	ลำต้น	ยาชูกำลัง

ตาราง 4.4 (ต่อ)

ที่	ชนิด	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
29	เสื่อกระทืบโรง	ลำต้น	ยาชูกำลัง
30	ไม้คู้	เปลือก	แก้ปวดฟัน
31	หัวข่าเย็น	ราก	ยาชูกำลัง
32	จ่ายเครือแดง	ลำต้น, ราก	แก้โรคริดสีดวง
33	มุ้งหยาด	ลำต้น	ยาชูกำลัง
34	คู้เครือ	ลำต้น, ราก	แก้โรคริดสีดวง
35	เครือก้องแกบ	ลำต้น, ราก	แก้โรคริดสีดวง
36	ข่าต้นขอ	ลำต้น, ราก	แก้โรคริดสีดวง
37	เครือก้องแกบแดง	เครือ(ลำต้น)	แก้โรคมะเร็ง
38	ปิ่นแดง	ลำต้น	แก้โรคมะเร็ง
39	ต้นโจ๊ก	เปลือก	แก้โรคท้องร่วง
40	ต้นปลวกน้ำ	ลำต้น, ราก	แก้โรคนิว
41	มะพร้าวไฟ	ราก	แก้โรคนิว
42	หลิ่สัปะรด	หลิ่	แก้โรคนิว
43	มะเฟือง	ราก	แก้โรคนิว
44	สาบเสือ	ใบ, ลำต้น	ห้ามเลือด
45	แหนเครือ	น้ำยาง	แก้ข้างแผลในปาก
46	ดีหมี	ใบ	แก้ผดผื่น

ตาราง 4.4 (ต่อ)

ที่	ชนิด	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
47	ฮ็องดง	ใบ	ถอนพิษ
48	ปิดปิวแดง	ต้น	คั้นขับเลือด
49	มะขามป้อมดิน	ราก	แก้เส้นเท้าแตก
50	ออนขาว	ทั้งต้น, ราก	ปวดหลังปวดเอว
51	อบเชย	ใบ	แก้วิงเวียน ขับลม
52	ดอกคำฝอย	ดอก	ละลายไขมัน
53	หญ้าปักกิ่ง	ทั้งต้น	แก้โรคมะเร็ง
54	เครือเปรยป่า	เครือ	แก้ขาง แผลในปาก
55	มะแค้ว	ราก, ใบ, ลำต้น	แก้โรคเบาหวาน
56	บุก	หัว	แก้โรคเบาหวาน ไขมันในเลือดสูง
57	ข้าวตอกเต็ม	ราก	ยาระบาย ขับพยาธิ
58	แห้วหมู	ใบ	แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
59	เสลดพังพอน	ใบ	แก้แมลงกัดต่อย
60	ว่านหางจระเข้	ลำต้น	ทาแผลสด หัวเลือด
61	ว่านมหากาฬ	ลำต้น	ถอนพิษ แก้ฝี
62	เล็บมือนาง	ใบ, ลำต้น	ขับพยาธิ
63	มะแว้งเครือ	ผล	แก้ไอ ขับเสมหะ
64	ชุมเห็ดเทศ	ใบ	กลากเคลื่อนฝีหนอง

ตาราง 4.4 (ต่อ)

ที่	ชนิด	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
65	ตะไคร้	ลำต้น	ขับปัสสาวะ ขับลม
66	คราดหัวแหวน	ใบ	ยาชาเฉพาะที่ แก้ปวด
67	พยายอ (เสลดพังพอนตัวผู้)	ใบ	เริ่มงูสวัด แมลงกัดต่อย ถอนพิษ
68	พลู	หัว	ฝิ่นคัน
69	ไพล	หัว	ไถ่ยุ่ง เคล็ดขัดยอก
70	ฝักทอง	ผล	ฆ่าพยาธิในลำไส้
71	มะเกลือ	ผล	ยาดำยพยาธิ
72	มะขาม	ผล	ฆ่าพยาธิ แก้ท้องผูก
73	มะขามแขก	ใบ	แก้ท้องผูก
74	มะขามป้อม	ผล	แก้ไอ ขับเสมหะ

ที่มา: พ่อหล้า สมพล ไชยมี (ประธานกลุ่มสมุนไพร), 2553

4.2.3.4 แหล่งศึกษาและดำรงความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น

เมื่อมีป่าที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร ยารักษาโรค รวมทั้งอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์แล้วสิ่งที่ขาดไม่ได้คือ การดูแลรักษาป่าและปลูกฝังจิตสำนึกแก่คนรุ่นหลังสืบทอดต่อไป จากรุ่นสู่รุ่นจึงมีการจัดเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ กิจกรรมการปลูกป่า การประกอบพิธีกรรมร่วม การดูแลรักษาป่า เช่น พิธีบวชป่า ในเรื่องของน้ำมีการเลี้ยงฝิขุนน้ำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นการปลูกฝังแนวคิดจิตสำนึกของคนให้เกิดความรักหวงแหนป่าซึ่งเป็นทรัพยากรของส่วนรวม พร้อมทั้งปลูกฝังวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณีที่สั่งมาให้ลูกหลานสืบทอดเจตนาธรรมณ์ต่อไป

4.3 กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

4.3.1 ความเป็นมาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

สตรีผู้นำชุมชนเริ่มก่อตั้งขึ้นประมาณปี พ.ศ.2541 เนื่องจากการได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อการดำรงชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะด้านอาหารจากป่า เช่น ผัก หน่อไม้ เห็ด พืชสมุนไพร ซึ่งผู้หญิงมักเป็นผู้ออกไปหาของป่าเพื่อนำมาประกอบเป็นอาหารอยู่เสมอ เนื่องจากบทบาทของแม่บ้านหรือเพศหญิงกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน บ้านหัวทุ่งนั้นแตกต่างจากเพศชาย กล่าวคือ เพศชายเน้นการใช้ประโยชน์ด้านการล่าสัตว์ การใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ส่วนเพศหญิงจะเน้นการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งอาหารในชีวิตประจำวัน แสดงให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (สัมภาษณ์ แม่หล้า ศรีบุญยัง, 2552) “กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน” เริ่มก่อตั้งขึ้นจากผู้นำกลุ่มคือ แม่หล้า ศรีบุญยัง ที่มีความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต และมีจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายของทรัพยากรเหล่านี้ไว้ให้คนรุ่นต่อไป จึงเกิดแนวความคิดในการสำรวจและรวบรวมข้อมูลแหล่งอาหารจากป่า เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้ใช้ประโยชน์ แม่หล้า ศรีบุญยัง จึงได้นำเสนอแนวคิดและร่วมปรึกษาหารือกับแม่บ้านในชุมชนบ้านหัวทุ่ง มีกลุ่มแม่บ้านที่เห็นด้วยและเข้าร่วมดำเนินการก่อตั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน จำนวน 49 คน โดยมีกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มที่ทำร่วมกันคือ การสำรวจรายชื่อพันธุ์พืชที่ตนเองรู้จัก พร้อมระบุตำแหน่งของพืช หลังจากนั้นมีการระดมความคิดเพื่อแยกรายละเอียดว่าพืชชนิดใดสามารถใช้ประกอบอาหารได้ พืชชนิดใดไม่สามารถประกอบอาหารได้ และพืชชนิดใดเป็นพืชสมุนไพร รวมไปถึงสรรพคุณและวิธีการนำไปใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด ความรู้ด้านพืชสมุนไพรที่ทุกคนรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี เพราะได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและจากประสบการณ์การใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน จากการสำรวจจึงพบว่า ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งมีทรัพยากรที่สำคัญหลากหลายชนิด และเพียงพอต่อการดำรงชีพ ทั้งยังสามารถนำไปจำหน่ายเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวได้อีกด้วย

ในส่วนของกลุ่มผู้นำชุมชนได้ดำเนินการมาแล้ว 10 กว่าปี ทำให้มีการสร้างเครือข่ายทางสังคมและเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรต่างๆ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงดาว โรงเรียนบ้านหัวทุ่ง องค์กรภายนอกชุมชน เช่น กรมป่าไม้ มูลนิธิ YMCA ทำให้มีกิจกรรมในลักษณะต่างๆ มากมาย เช่น การอนุรักษ์ป่าร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชน และกรมป่าไม้ การจัดการเรียนรู้ร่วมกับโครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน การจัดการความรู้ร่วมกับมูลนิธิ YMCA เป็นต้น แต่กิจกรรมที่ดำเนินการ

อย่างเป็นทางการกับกลุ่มเยาวชน โดยนำกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติ 9 จุดของกลุ่มผู้นำชุมชนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา โดยดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 จวบจนปัจจุบัน นอกเหนือจากกิจกรรมเดินป่าศึกษาธรรมชาติแล้ว ทางโรงเรียนบ้านหัวทุ่งยังได้ให้นักเรียนเข้ามาเรียนรู้กับชาวบ้าน โดยให้ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้บอกเล่าเหตุการณ์ความสำคัญของป่าต่อการดำรงชีวิตตั้งแต่อดีต อีกทั้งครูยังเป็นผู้ช่วยเสริมบทเรียน โดยการเล่านิทานเชิงเปรียบเทียบให้นักเรียนมองเห็นความสำคัญของป่าไม้ ซึ่งผลจากการปฏิบัติกิจกรรมพบว่า นักเรียนให้ความสนใจและให้ความร่วมมือกับชาวบ้านทำให้เกิดการเรียนรู้จาก การปฏิบัติจริง ส่งผลให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้และดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยความ สัมผัสใจ

ในส่วนของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้รับการสนับสนุนและต่อยอดโครงการ จากหลายหน่วยงาน แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ในปัจจุบันทำให้ผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายออกหา รายได้จุนเจือครอบครัวอีกทางหนึ่ง จึงทำให้บางครั้งทำให้ขาดบุคลากรในการดำเนินงานของกลุ่ม สตรีผู้นำชุมชน และเกิดความไม่ต่อเนื่องของกิจกรรมหรือมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมน้อยเกินไป จนทำให้ ปัจจุบันกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีสมาชิกที่ไม่แน่นอน คงเหลือไว้แต่ผู้ที่มีจิตสาธารณะที่มุ่งมั่นในการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่าของหมู่บ้าน และปรารถนาที่จะถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ เกี่ยวกับ การอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีค่าเหล่านั้นให้กับเยาวชนอันเป็นอนาคตของชาติ ให้สานต่อ เจตนารมณ์และความรู้ในการดำรงชีพโดยพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง

4.3.2 วัตถุประสงค์ในการก่อตั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

- 1) เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วม โดยเฉพาะป่าชุมชนที่ เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น
- 2) เพื่อถ่ายทอดให้เยาวชนรู้จักสรรพคุณทางยาและประโยชน์ของพืชแต่ละชนิด และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้
- 3) เพื่อให้เยาวชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในหมู่บ้าน

4.3.3 วิธีการในการจัดตั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นภายในชุมชนบ้านหัวทุ่งมีลักษณะไม่เป็น ทางการ ขึ้นตอนและวิธีการรวมกลุ่มจึงเป็นอย่างไม่ซับซ้อน เกิดขึ้นจากการนำของ แม่หล้า ศรีบุญ ยัง ใช้วิธีการรวบรวมสมาชิกจากกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านหัวทุ่ง โดยอาศัยการพูดคุยและชี้แจง

วัตถุประสงค์เพื่อทำกิจกรรมเกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์ป่า และการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชอาหารจากป่าตลอดจน ความหลากหลายของพันธุ์พืชในป่าบ้านหัวทุ่ง พร้อมถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคคลที่สนใจและเยาวชนในพื้นที่ เมื่อมีผู้สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิก จำนวน 49 คน จึงมีการตั้งชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มสตรีแม่หญิงฮักถิ่น” หลังจากนั้นจึงมีการดำเนินคัดเลือกประธานกลุ่ม รองประธานกลุ่ม เพื่อทำหน้าที่ในการบริหารจัดการและเป็นตัวแทนกลุ่มในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรอื่นๆ จากนั้นได้มีการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มด้วยการทำกิจกรรมการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม (สัมภาษณ์ แม่หล้า ศรีบุญยัง, 2553)

4.3.4 การเรียนรู้ด้านการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

บทเรียนจากการการสูญเสียความสมดุลทางระบบนิเวศเนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่า จนทำให้เกิดการรวมตัวกันจัดตั้งป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งที่เป็นแหล่งต้นน้ำ โดยชาวบ้านออกกฎระเบียบและช่วยกันดูแลรักษาจนระบบนิเวศกลับสภาพคืนมาเหมือนเดิมได้อีกครั้ง และทำให้เกิดแหล่งอาหารและยารักษาโรคมามากมายในป่าชุมชน กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเป็นกลุ่มสตรีในหมู่บ้านหัวทุ่งที่มีแนวคิดที่จะนำบทบาทของสตรีที่จะมีส่วนร่วมในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้พร้อมกับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่า ดังนั้นกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจึงเป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์ด้านการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่า ซึ่งความรู้ดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้ที่หลากหลาย (สัมภาษณ์ แม่หล้า ศรีบุญยัง, ศรีวรรณ ฐิติ และสุนีย์ แสนออน, 2553) โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.3.4.1 การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษ หรือการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับพ่อแม่ จึงทำให้ได้รับความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดในระดับครัวเรือน ความรู้ดังกล่าวเป็นทั้งภูมิปัญญาในด้านการอนุรักษ์ ภูมิปัญญาด้านการใช้ประโยชน์ เช่น ความรู้ด้านการสังเกตธรรมชาติในการหาของป่า พืชสมุนไพร เป็นต้น รวมถึงความเชื่อในมิติสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่โยงใยถึงทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อันเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่า

4.3.4.2 การเรียนรู้ด้วยตนเอง จากการใช้ชีวิตประจำวันที่พึ่งพิงทรัพยากรจากป่าเพื่อการยังชีพ โดยเฉพาะด้านการเป็นแหล่งอาหาร ทำให้เกิดการเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน (Day of life) จากการลงมือปฏิบัติ เช่น การเก็บผักป่า การเก็บเห็ด จะเกิดการเรียนรู้ว่าผักชนิดใดขึ้นในสภาพแวดล้อมแบบใด เห็ดชนิดใดขึ้นในบริเวณที่มีดินต่างกันอย่างไรบ้าง พืชชนิดใดประกอบอาหารได้และมีคุณสมบัติเป็นสมุนไพร เป็นต้น ทั้งนี้ยังได้เรียนรู้ถึงความเชื่อมโยงของระบบนิเวศดิน น้ำ ป่าด้วย เนื่องจากในอดีตชุมชนบ้านหัวทุ่งได้รับผลกระทบจากการทำลายป่า ส่งผลให้แหล่ง

น้ำธรรมชาติแห้งแล้ง ความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศป่าลดลง เกิดน้ำป่าไหลหลาก ในฤดูฝน หน้าดินพังทลาย เมื่อมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนก็ได้เรียนรู้ถึงความเชื่อมโยงของระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า และเสริมสร้างศักยภาพในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ ทรัพยากรร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง พร้อมทั้งนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ่ายทอดสู่เยาวชนและผู้สนใจ

4.3.4.3 การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนนอกจากจะมีความรู้จากการได้เรียนรู้ผ่านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบรรพบุรุษ และการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการใช้ชีวิตประจำวันแล้ว กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนยังได้มีการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มอื่น เช่น กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน และกลุ่มสมุนไพร กลุ่มเหมืองฝาย ทำให้ได้รับความรู้เพิ่มขึ้น ทั้งยังมีการเรียนรู้จากภายนอกโดยการส่งตัวแทนหรือผู้นำกลุ่มคือ แม่หุ้ม ศรีบุญยัง ไปร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรอื่นๆ เช่น โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน มูลนิธิ YMCA เพื่อเสริมสร้างความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีความหลากหลายและครอบคลุมทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มากยิ่งขึ้น

4.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเกี่ยวกับระบบนิเวศ ดิน น้ำ ป่า เกิดขึ้นจากการได้เรียนรู้จากการได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบรรพบุรุษ การเรียนรู้ด้วยตนเองจากการใช้ชีวิตพึ่งพิงป่า และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีชุดความรู้เกี่ยวกับป่าไม้ที่เชื่อมโยงไปยังทรัพยากรดินและน้ำ ซึ่งมีความสัมพันธ์และเอื้อประโยชน์ต่อกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากระบบนิเวศดิน น้ำ และป่า อยู่ในบริเวณเดียวกันเป็นตัวบังคับถึงความสมดุลและความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และป่าชุมชนบ้านหัวบ้านหัวทุ่ง ถือว่ามีระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ที่อุดมสมบูรณ์ จึงทำให้กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ การจัดการ และการดูแลรักษาป่า ซึ่งสามารถจำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ได้ 3 ด้านคือ

4.4.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศดิน

ดินในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งและพื้นที่ทำการเกษตรในหมู่บ้านมีแร่ธาตุสูงซึ่งเกิดจากเป็นดินที่ราบลุ่มภูเขาที่มีการทับถมของซากพืชซากสัตว์เป็นเวลานานประกอบด้วยมีแหล่งน้ำล้อมรอบประโยชน์ของดินมีมากมายมหาศาลต่อและสิ่งมีชีวิตอื่น การอนุรักษ์ระบบนิเวศดิน โดยการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและต้นไม้นี้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันหลายชั่วอายุคน แม่หุ้ม ศรีบุญยัง (2552) กล่าวว่า การมีต้นไม้นี้ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาช่วยป้องกันไม่ให้ดินพัง รากของต้นไม้

จะช่วยยึดหน้าดินไว้ รากต้นไม้ที่แพร่กระจายมากมายในดินช่วยป้องกันการพังทลายของดินได้ เป็นอย่างดี ต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่จะช่วยในการยึดหน้าดินได้ดีกว่าและยังทำให้น้ำฝนที่ไหลบ่า มีอัตราการไหลที่ช้าลงด้วย

การปลูกหญ้าแฝก กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความเห็นเกี่ยวกับการปลูกหญ้าแฝก คือ สามารถกั้นน้ำที่ไหลลงจากภูเขาและลดความเร็วของน้ำได้ ช่วยให้น้ำเซาะหน้าดินซึ่งจะทำให้ดิน เป็นร่อง ช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดินเป็นอย่างดี ซึ่งรากของหญ้าแฝกจะแพร่กระจายไป อย่างรวดเร็ว และสามารถเกาะยึดดินไว้ได้ทั้งหมดการให้แถบหญ้าแฝกเป็นแถบอนุรักษ์ดินและน้ำ ในพื้นที่นี้ถือว่ามีความเหมาะสม เพราะการทำเกษตรส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา ซึ่งง่ายต่อการพังทลายของหน้าดิน เมื่อมีฝนตกเม็ดฝนกระทบกับผิวดิน เม็ดดินจะแตกตัวละเอียดและจะอุด ช่องว่างระหว่างเม็ดดินที่ทำให้น้ำซึมลงดินได้ช้า น้ำส่วนที่ซึมลงดินไม่ได้ก็จะไหลบ่าไปตามผิวดิน พัดพาเอาตะกอนดินลงสู่ที่ต่ำซึ่งความเร็วและความรุนแรงของน้ำจะเพิ่มขึ้นตามความลาดชัน ของพื้นที่ หากมีการปลูกหญ้าแฝกจะลดความเร็วลงและค่อยๆ ซึมผ่านแนวหญ้าแฝก ไปโดยทิ้ง ตะกอนดินที่ถูกพัดพาไว้ที่แนวหญ้าแฝกน้ำบางส่วนจะซึมลงสู่ดิน ตะกอนดินจะถูกพัดพามาต่อไป กลายเป็นคันดินที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยมีหญ้าแฝกเป็นแนวป้องกันที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้เล็งเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ดิน โดยการ ส่งเสริมการขยายพันธุ์แมลง ดังที่ แม่หล้า ศรีบุญยัง ประธานกลุ่มสตรีแม่หญิงฮักถิ่น กล่าวว่า “แมลง เหล่านี้ได้ช่วยเสริมความอุดมสมบูรณ์ของดินแมลงที่กินซากพืชซากสัตว์เป็นอาหาร มีบทบาท สำคัญในการเป็นผู้ย่อยสลาย และปลดปล่อยแร่ธาตุอาหารออกมาอยู่ในสภาพที่พืชนำไปใช้ ประโยชน์เพื่อการเจริญเติบโตได้” แมลงหลายชนิดเจาะทำลายต้นไม้ที่ตายแล้วหรือที่โคนล้ม เปิดโอกาสให้เชื้อจุลินทรีย์เข้าย่อยสลายไม้ได้เร็วขึ้น และแปรสภาพเป็นแร่ธาตุอาหารที่สำคัญของ พืชปกคลุมผิวน้ำดินเป็นการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน แมลงที่เก็บเศษใบไม้หรือเศษผงต่างๆ มาสร้างรังใต้ดิน โดยการเจาะทำรังหรือไชซอนลงไปในดิน ก็มีส่วนช่วยทำให้โครงสร้างของดินดี ขึ้น ทำให้ดินโปร่ง มีการระบายอากาศดี และเพิ่มแร่ธาตุอาหารในดิน แม้ว่าจะเป็นที่ทราบดี ว่า ไล่เดือน มีหน้าที่สำคัญในการปรับสภาพของดิน แต่แมลงที่อาศัยในดิน ก็มีช่วยมิใช่น้อย เช่นกัน รวมถึงด้วงปีกแข็งชนิดหนึ่ง (dung beetle) ช่วยรวบรวมมูลวัวมูลควายซึ่งมนุษย์สามารถ นำไปใช้ประโยชน์เป็นปุ๋ยต่อไป แต่ที่สำคัญคือช่วยลดที่อยู่อาศัยและที่เพาะพันธุ์ของแมลงวันและ แมลงอื่นๆ ที่เป็นศัตรูต่อสัตว์เลี้ยง มูลวัวมูลควายนั้นหากปล่อยตามธรรมชาติจะกินเวลานานเป็นปี จึงจะย่อยสลาย จึงเป็นสถานที่เพาะพันธุ์ที่ดีของแมลงวันชนิดต่าง ๆ ด้วงปีกแข็งชนิดนี้กินมูลสัตว์ เป็นอาหารและยังมีนิสัยเก็บมูลสัตว์รวมเป็นก้อนพร้อมทั้งวางไข่ในมูลนั้น แล้วนำไปเก็บรวมกันไว้

เป็นอาหารของตัวอ่อน ดังนั้นด้วงจึงช่วยขจัดมูลสัตว์ได้ในเวลาอันรวดเร็ว และยังช่วยเก็บรวบรวมมูลสัตว์ให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์

4.4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

ในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งเป็นแหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันรวมทั้งช่วยกันอนุรักษ์แหล่งน้ำที่เปรียบเสมือนสายน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตของคนในหมู่บ้าน และหมู่บ้านอื่นๆ ดังนั้นกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจึงเล็งเห็นความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำหรือที่เรียกว่า “ขุนน้ำรู้” ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำหลักที่ใช้ในการหล่อเลี้ยงผู้คนหลายหมู่บ้านมาช้านาน โดยใช้อาศัยความรู้ท้องถิ่นที่เคยได้รับการถ่ายทอดจากรุ่น บรรพบุรุษปู่ พ่อ แม่ และผู้ปราชญ์ชาวบ้านทั้งหลาย ทั้งในเรื่องของการใช้ประเพณี ความเชื่อ และวิถีทางธรรมชาติ เช่น การปลูกกล้วยแดง ไม่ตัดไม้บริเวณหัวน้ำซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นพื้นที่ป่าขุนน้ำที่มีไม้ขึ้นรกทึบและมีสัตว์ป่าอาศัยมากมาย กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้เข้ามามีบทบาท และมีส่วนร่วมในการควบคุมการใช้ป่าของผู้คน เช่นการการเลี้ยงฝิขุนน้ำเป็นการสื่อถึงความเคารพในการใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อให้เกิดข้อจำกัดในการใช้โดยใช้พิธีกรรมเข้ามาควบคุมพฤติกรรมคน ข้อห้ามมิให้ผู้ใดละเมิดกฎระเบียบการตัดไม้ทำลายป่าซึ่งมีผลกระทบต่อต้นน้ำ และระบบนิเวศ บทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำของผู้หญิงสัมพันธ์กับหน้าที่ของผู้หญิงทั้งในด้านการดำรงชีวิตและครอบครัว รวมทั้งหน้าที่ในการผลิต หน้าที่ทั้งสองประการผลักดันให้ผู้หญิงเกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรน้ำบทบาทในฐานะ “ผู้ใช้น้ำ”

4.4.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกขายได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการได้ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่ผู้คน ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถเอื้อประโยชน์แก่ผู้คนยาวนานปลการ เสน่ห์ จามริก และคณะ(2536) ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง เกิดขึ้นจากการปัจจัยภายนอกเป็นตัวขับเคลื่อน (Drive) อันเนื่องมาจากการถดถอยถึงสิทธิและรูปแบบในการจัดการป่าชุมชน จากการที่รัฐทำสนธิสัญญาเชียงใหม่เพื่อการทำสัมปทานป่าไม้แก่อังกฤษและอุตสาหกรรมป่าไม้ เกิดการตัดไม้ทำลายป่าเป็นบริเวณกว้าง ประกอบกับพื้นที่สัมปทานเป็นพื้นที่ต้นน้ำ จึงสร้างแรงกดดัน (Pressures) ต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก สภาพพื้นที่ป่า แหล่งต้นน้ำลำธารถูกทำลาย การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม (Impact) โดยเฉพาะในด้านคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าซึ่งเป็นฐานปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ทำให้ชุมชนบ้านหัวทุ่งเกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากร

และสิ่งแวดลอม สมาชิกในชุมชนทุกคนซึ่งมีความรัก ความหวงแหนในถิ่นฐานอันเป็นแหล่งกำเนิด และหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตย่อมเกิดความรู้สึกที่จะตอบสนอง(Response) ด้วยความต้องการอนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม กระบวนการตอบสนองนี้ได้เกิดจากแนวความคิด หลากหลายด้านคือ แนวคิดกระบวนการ สิ่งแวดลอมศึกษา เป็นพื้นฐานของการสร้างจิตสำนึก ที่นำไปสู่เจตคติและความคิดที่จะนำความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทักษะ เพื่อจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดลอมกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการดูแล จัดการป่า และการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมภายใต้บทเรียนที่ผ่านกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนกลายเป็นฐาน ที่มั่นที่คอยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้เพราะนอกจากการ พึ่งพาป่าเพื่อการยังชีพแล้ว ยังมีระบบเศรษฐกิจที่แข็งแกร่งที่เกิดจากฐานทรัพยากรป่าที่สำคัญ ดังนี้

- ความมั่นคงด้านอาหาร ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่า น้ำ ดินในป่าชุมชน บ้านหัวทุ่ง เป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืชและสัตว์ ก่อเกิดรายได้ของครัวเรือนกลุ่มสตรีจึงเล็งเห็น ความสำคัญของการจัดการดูแลป่า ร่วมกันรณรงค์ปลูกป่า สร้างความรู้ให้แก่ชุมชนเพื่อประโยชน์ ในการยังชีพ และลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

- แหล่งปัจจัยการผลิต ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งนอกจากมีป่าที่เกิดขึ้นเองตามตาม ธรรมชาติแล้วยังมีป่าที่สร้างขึ้นโดยชุมชน หรือที่เรียกว่า ป่าไผ่เศรษฐกิจ ซึ่งถือเป็นทางเลือก เพื่อרבกวนป่าไผ่ที่ได้มานำมาสานก๊วย ซึ่งเป็นรายได้เสริมของครัวเรือน กลุ่มสตรีมีบทบาท ในการควบคุมดูแลป่าไผ่ เพื่อให้เป็นไปตามกฎของชุมชน รวมทั้งใช้เป็นพื้นที่แหล่งเรียนรู้ของ เยาวชนและแหล่งศึกษาดูงานของคนภายนอกเรื่องการจัดการป่าเศรษฐกิจของชุมชน การปลูกไผ่ ช่วยลดการใช้ไผ่จากป่าธรรมชาติได้เป็นอย่างมากซึ่งรวมไปถึงแหล่งพันธุกรรม การดูแลรักษา การอนุรักษ์ปลูกป่ากิจกรรมต่างๆ ในการดำรงรักษาเหล่านี้ถือเป็นการรักษาเผ่าพันธุ์ของสัตว์ป่า รวมถึงการย้ายป่ามาไว้ที่บ้านเป็นกิจกรรมที่กลุ่มสตรีได้คิดค้นขึ้นมา คือปลูกต้นไม้และผักป่าที่ใช้ อยู่เป็นประจำในบริเวณบ้าน บริเวณสวนของตนเอง เพื่อไม่เป็นการไปรบกวนป่า และสัตว์มาก เกินไป

- การจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในเขตป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งซึ่งเป็นแหล่งที่มี ทรัพยากรสมบูรณ์เป็นอย่างมาก จากความช่วยเหลือจากกลุ่มองค์กรภายนอกเข้ามาช่วยส่งเสริม กิจกรรม และคอยอบรมให้ความรู้แก่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ทั้งในเรื่องของการบริหารจัดการ การใช้ ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ การเรียนรู้ไปพร้อมกับกลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจึงมีการร่วมกันจัดตั้ง การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขึ้น มีที่พักแบบโฮมสเตย์ มีการศึกษาดูงานในพื้นที่ป่าชุมชน จากหน่วยงานของรัฐ สถานศึกษา รวมถึง นักท่องเที่ยวต่างชาติ ซึ่งวัตถุประสงค์ของการดูงาน

ของแต่ละหน่วยงานนั้นแตกต่างกันออกไป เช่น ในเรื่องสมุนไพร ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ การมีส่วนร่วมการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มต่างๆซึ่งเป็นสร้างรายได้เข้าสู่ชุมชน

เห็นได้ว่าหมู่บ้านหัวทุ่งมีศักยภาพในด้านความหลากหลายของระบบนิเวศอย่างมาก จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมาตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน และตกทอดมาสู่รุ่นลูกหลานโดยวิธีการต่างๆ กันไป ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชน การเรียนรู้ที่ได้ผ่านกระบวนการจัดการทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคม การใช้ประโยชน์จากป่าที่ถูกถ่ายทอดกันมาจนถึงรุ่นปัจจุบันในหมู่บ้านหัวทุ่งนั้นมีความน่าสนใจในหลายแง่มุม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การเก็บหาของป่าเป็นอาหาร

ผลผลิตจากป่าตามฤดูกาลที่ชาวบ้านเก็บหาในพื้นที่ดอยนางมีอยู่มากมายและสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านหัวทุ่ง เศรษฐกิจชุมชนส่วนหนึ่ง คือ การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน การเก็บหาของป่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อการบริโภคในครัวเรือน อาหารจากป่าหลากหลายชนิดได้มาจากการนำส่วนต่างๆของพืช เช่น ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล เมล็ด ซึ่งผักป่าที่นำไปใช้เป็นอาหารที่พบบ่อย เช่น มะขามป้อม ผักกูด สะเดา มะระจีน ก ยอดขี้เหล็ก บุก กล้อยป่า หน่อไม้หวาน ผลก่อ มะแฟน มะไฟ มะขามป้อม มะขมป่า เห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดไข่ห่าน เห็ดแดง เห็ดหล่ม เห็ดถอบ เห็ดแดง เห็ดห้า เห็ดโคน แมลงที่กินได้ เช่น จักจั่น แมงมัน รดคว้น (หนอนไม้ไผ่) รวมทั้งของป่าอื่นๆ เช่น มดแดง น้ำผึ้ง

การเก็บหาของป่า ถือเป็น การถ่ายทอดการเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านให้แก่กลุ่มเยาวชน เนื่องด้วย ความหลากหลายของระบบนิเวศเกษตรช่วยเพิ่มความหลากหลายให้กับสายพันธุ์พืชและสัตว์พื้นบ้านให้แก่ชุมชนในท้องถิ่น การจัดแบ่งช่วงเวลาในการเก็บหาของป่า เช่น การเก็บแมงมัน เก็บเต็งมดส้ม หรือเก็บผักป่าบ้านต่างๆ ตามช่วงฤดูกาลเหล่านี้ล้วนทำให้ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านมีความหลากหลายภายในสูงมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการเก็บหาของป่า ถือเป็นกรรมวิธีอีกอย่างหนึ่งในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชน ถือเป็น การเรียนรู้เกี่ยวกับการหาอาหารจากป่า ซึ่งมีอยู่มากมายในพื้นที่ดอยหลวงเชียงดาวตามความหลากหลายของป่า เป็นการพึ่งพาอาศัยป่าโดยไม่ทำให้ป่าเกิดความเสียหาย เป็นการพึ่งพาแบบยั่งยืนเพื่ออยู่ร่วมกัน ดังที่ แม่ศรี เฟื่องฟู (2553) สมาชิกกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวว่า “ จากการพึ่งพาป่า ยังชีพมาตลอดหลายสิบปี สามารถหารายได้เสริมจากการเก็บหาของป่าเพื่อการยังชีพ เป็นการแบ่งเบา ค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหารการกิน แทนที่เราจะต้องไปจ่ายตลาด ต้องเสียเงินเราก็เปลี่ยนถือตะกร้าเข้าไปในป่า

แทน นอกจากจะประหยัดเงินแล้วผลผลิตจากปลาล้วนเป็นผลผลิตจากธรรมชาติ ซึ่งดีต่อสุขภาพมากกว่าสินค้าตามท้องตลาด ดังนั้นเราจึงอยากสอนให้เด็ก เริ่มที่จะหากินแบบไม่พึ่งพาปัจจัยข้างนอกมากเกินไป และสามารถเรียนรู้กับปลาได้ทั้งชีวิต ต่อไป” ตัวอย่างการเก็บหาของป่า มีดังนี้

การหาแมงมัน ถือเป็น แมลงพื้นบ้านที่หากินยาก และมีราคาสูงซึ่งจะเก็บได้ในช่วงฤดูกลางเท่านั้น ชาวชนจะได้เรียนรู้วิธีการเก็บแมงมันอย่างถูกวิธี และการหลงเหลือตัวแมงมันให้สามารถสืบพันธุ์ต่อไปได้ เพื่อให้สามารถมีกินสืบต่อไปในแต่ละช่วงฤดูกาล วิธีเอาไข่แมงมัน คือเราต้องทำเครื่องหมายทิ้งไว้ที่รูที่เราจะไปเก็บซึ่งจะทำประมาณเดือนพฤษภาคม เมื่อถึงเดือนกรกฎาคมเราจะเริ่มขุด เราก็ไปบริเวณที่ทำเครื่องหมายไว้ เมื่อไปถางๆ ถางนั้นจะเห็นแม่แมงมันขึ้นมาจากรู เราจะขุดรูที่เก่าก่อน ขุดไปเรื่อยๆ จะเจอโพรงแรกมีไข่ประมาณ 6-10 เม็ด ขุดต่อไปจะเจอโพรงเล็กมีไข่อีก 1-2 เม็ด หลังจากนั้นก็ขุดไปอีก จะเจอโพรงใหญ่สุดของมันซึ่งจะมีไข่ประมาณ 3 กิโลกรัม ซึ่งโพรงไหนจะมีไข่แมงมันมากหรือน้อยเพียงใด ให้สังเกตจากจำนวนแมงมันที่ออกจากรู ถ้ามันออกมาต่อเนื่องเรื่อยๆ แสดงว่าโพรงนั้นใหญ่มาก แต่ถ้ารูไหนนานๆ ออกมาทีก็จะไปโพรงเล็ก วิธีการต่อมาคือการ “ถลอก” คือเอามุ้งมาพับเป็นสองชั้น เทน้ำใส่แล้วกระทุ้งให้ทรายและดินที่ผสมอยู่รูดออกมา ไข่แมงมันก็จะลอยขึ้นแล้วจึงตักเก็บ

การหาไข่มดแดง ตามธรรมชาติของมดแดง ปีไหนลมแรงจะทำรังอยู่ต่ำ ปีไหนลมไม่แรงจะทำรังอยู่สูง และมดแดงชอบทำรังอยู่ใกล้น้ำเพราะจะลงกินน้ำง่าย ปัจจุบันมีการเลี้ยงมดแดง โดยใช้มันหมูส่วนที่ติดสีข้างนำไปติดกับดินที่เลี้ยงมดแดงพร้อมทั้งขังใส่น้ำทิ้งไว้ด้วย มดแดงก็จะได้ทั้งอาหารและน้ำ ขยายพันธุ์ได้เร็ว ชุดความรู้ดังกล่าวจะถ่ายทอดต่อให้แก่เยาวชนในช่วงปิดเทอม อันเป็นฤดูกาลหาไข่มดแดงพอดี คือช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ช่วงเวลาดังกล่าวจึงสามารถกระทำได้ง่ายขึ้นและสร้างความสนุกสนานให้แก่เยาวชนเป็นอย่างมาก กระบวนการดังกล่าวจะทำให้เยาวชนได้รู้วิธีการในการหาไข่มดแดงอย่างถูกวิธี โดยมีกลุ่มแม่บ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้แนะนำความรู้ให้

การเก็บหาผักป่า เช่น ผักเห็ดป่า จะออกช่วงมีนาคม – เมษายน โดยจะออกตามห้วย ผักหวานป่า ซึ่งเอามาปลูกในบ้านไม่ได้ เพราะมันไม่มีรากฝอยต้องใช้วิธีเพาะเมล็ดอย่างเดียว และต้องปลูกบนดินที่อยู่บนภูเขาแห้งแล้ง ผักหวานป่าจะออกปีละครั้ง เวลาเก็บให้เอาใบของมันออกให้เหลือแค่ใบสองใบเหมือนการเก็บชะอม ยิ่งเก็บมากก็ยิ่งออกมา แต่ผักหวานป่าจะหยุดออกอยู่ช่วงหนึ่งคือช่วงที่มีฝนตก ผักจากป่าที่เอามาปลูกในบ้าน เช่น ผักเห็ด จักค่าน ดอกลิงแล้วดอกต่าง ซึ่งดอกต่างนี้จะนิยมเอามาแกงแคหรือเอามาต้งจิ้มน้ำพริก ผักที่ไม่ค่อยมีคนรู้จัก

คือ ผักหน้าง และผักที่สูญหายไปคือผักฝักข้าว เพราะบางชนิดมันแพ้ยาง้าแมลง ถ้าเราเจอก็ควรจะนำมาปลูกไว้

การหาเห็ด เห็ดที่เจอส่วนมากจะเป็นเห็ดโคนออกตามสวน แต่เห็น โคนก็มีหลายชนิด เช่น เห็ดโคนแดง เห็นโคนหน้าวัว เห็ดโคนขาว เห็ดโคนดำ ส่วนมากจะออกเดือน พฤษภาคม - กรกฎาคม ในช่วงฝนตก แหล่งที่พบคือตามโพรงปลวก วิธีเก็บต้องขุดอย่างเดียว เพราะถ้าดึงมันจะขาด เห็ดชนิดอื่นที่เก็บกันก็มีเห็ดลมที่ออกตามขอนไม้ที่หัก ซึ่งเห็ดลมจะออกช่วงธันวาคม - มกราคม

การหาหน่อไม้ หน่อที่กินได้คือ หน่อไร่ หน่อบง หน่อไผ่ หน่อไม้หวาน ส่วนหน่อที่กินไม่ได้คือหน่อไม้ข้าวหลาม หน่อบงบ้านจะออกแรกสุดและหน่อไร่จะออกหลังสุด ช่วงที่สามารถเก็บหน่อได้คือช่วงเดือน มีนาคม – กันยายน

ลักษณะของการ “เก็บหาของป่า” ดังกล่าว ถือเป็นการอนุรักษ์ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้าน มิได้เป็นเพียงการอนุรักษ์ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชอาหารหรือสัตว์เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเป็นการอนุรักษ์ระบบการผลิตและแหล่งอาหารของคนในชุมชนอีกด้วย ซึ่งต้องพึ่งพาพืชผักพื้นบ้าน ทั้งที่ปลูกและที่เกิดเองตามธรรมชาติ การอนุรักษ์ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านยังเป็นการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมในการเคารพต่อป่า การให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตในการพึ่งพิงป่า ตลอดจนการรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านในเรื่องของพืชและสมุนไพร สัตว์ป่าและแมลงที่กินได้ และรูปแบบอันหลากหลายของการจัดการทรัพยากรป่าอีกด้วย การนำความรู้ดังกล่าวไปถ่ายทอดให้แก่เยาวชนถึงวิธีการเก็บหาของป่าที่ถูกวิธีและถูกช่วงเวลาถือเป็นการอนุรักษ์ระบบนิเวศภายในชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน อันเป็นฐานทรัพยากรในการผลิตและบริโภคของคนในชุมชนสืบไปอย่างยั่งยืน

การสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องป่าไม้ การเลือกชนิดไม้เพื่อนำมาใช้สอยปลูกสร้างบ้านเรือน รั้ว คอกสัตว์ ทำเป็นเครื่องมือใช้สอย เครื่องมือต่างๆทั้งอุปกรณ์การเกษตร เช่น ด้ามจอบ ของใช้ในครัวเรือน เช่น เขียง เครื่องจักรสาน ไม้หนึ่งข้าว ขันโตก ใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ใช้เสกป่าป้องกันพืชสัตว์ เก็บหาเพื่อเป็นอาหารประจำวัน เช่น หน่อ ไม้ เห็ด ผักต่างๆ แมลง หรือตัวอ่อนของสัตว์น้ำ อาหารสำหรับสัตว์มีครรภ์ เช่น นมนาง เปลือกกอก อาหารสำหรับผู้ป่วย การปรับปรุงเป็นยาสมุนไพรเป็นการเก็บหาและใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมกับชนิดของพืชและสัตว์ตามฤดูกาลที่เหมาะสมเป็นการพึ่งตนเอง

ขอบเขตความรู้ด้านทรัพยากร โดยชุมชนท้องถิ่น วิธีปฏิบัติของกลุ่มสตรีแม่หญิงฮักถิ่น ความหมายครอบคลุมเรื่อง ดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งการจัดการนั้นครอบคลุม 3 เรื่องสำคัญ คือ

1) การอนุรักษ์ป้องกัน ซึ่งในปัจจุบันมักเชื่อมโยงเอาความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน มาเชื่อมโยงผสมผสาน เข้ากับเรื่องการสร้างกฎกติกาข้อตกลงใหม่ๆร่วมกัน ตัวอย่างเช่น เรื่องป่าไม้ ก็มีป่าที่ชุมชนต้องการอนุรักษ์ไม่ว่าจะเป็นป่าความเชื่อประเภทต่างๆ การนำพิธีการ “บวช” มาประยุกต์ใช้เพื่อบวชต้นไม้เพื่อป้องกันไม่ให้มีการตัดไม้ในบริเวณหนึ่งๆ เรื่องน้ำก็จะมีการสืบชะตาแม่น้ำ การจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นต้น

2) การฟื้นฟูดูแล ซึ่งมักสะท้อนให้เห็นความรู้ของชาวบ้านที่มีต่อระบบนิเวศ ภายในชุมชน ได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสภาพภูเขา ลำห้วย พันธุ์ไม้ต่างๆในท้องถิ่น ความรู้เหล่านี้จะถูกนำมาใช้เพื่อวางแผนในการฟื้นฟูสภาพป่า ลำห้วย แหล่งต้นน้ำ (น้ำรู)

3) การเข้าใช้ประโยชน์ เป็นเรื่องสำคัญที่เป็นวิถีชีวิตจริงของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรต่างๆ ที่อยู่รอบชุมชนไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรจากป่าทั้งพืช สัตว์ และอื่นๆ แต่การเข้าใช้ประโยชน์ก็มักถูกมองว่าเป็นการทำลายไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูกแบบไร่มนุเวียนที่มีการตัดเผาและพักฟื้นพื้นที่ การใช้ไม้ฟันและไม้สร้างบ้าน การล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร ทั้งเรื่อง การได้ประโยชน์จากป่าเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่นำมาสู่การจัดการป่าร่วมกันของคนในชุมชน และการใช้ก็ประกอบไปด้วยความรู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์อย่างลึกซึ้ง ซึ่งหากได้รับการสื่อสารเรื่องอย่างนี้อย่างตรงไปตรงมาระหว่างชุมชนกับภายนอกและมีการศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ในเรื่องนี้อย่างจริงจัง ก็จะทำให้การจัดการทรัพยากรเกิดความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้การจัดการดังกล่าวยังตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดสำคัญที่น่าสนใจหลายเรื่อง เช่น การจัดการบนฐานคิดเรื่องของหน้าหมู่บ้าน คือทรัพยากรเป็นของชุมชนต้องดูแลรักษา ร่วมกัน การจัดสรรที่เป็นธรรมให้กับสมาชิกชุมชน และการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน ปล่อยให้ลูกหลาน

ส่วนการใช้ไม้ฟันในชุมชนบ้านหัวทุ่ง ยังเป็นที่นิยมของชาวบ้านส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นทรัพยากรที่หาง่าย ราคาถูก ประหยัดค่าใช้จ่ายมากกว่าการซื้อแก๊สหุงต้ม รวมถึงการใช้ไม้ฟันมีการใช้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จำนวนการใช้ไม้ฟันเฉลี่ยประมาณ 1.80 ลูกบาศก์เมตรต่อปี คิดเป็นไม้ที่ได้จากไม้ผลจำนวน 1.44 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ไม้ที่ได้จากป่าชุมชนคิดเป็น 1.44 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ไม้ฟันที่หามาได้ ส่วนใหญ่นำมาใช้ในครัวเรือน เช่น การประกอบอาหาร ก่อไฟกั้นหนาว แหล่งไม้ฟันที่ใช้ในชุมชนมี 2 ประเภทคือ 1) มาจากไม้ผลที่ปลูกขาย เช่น ต้นมะม่วง ลำไยที่มีอายุแก่หลายปีซึ่งให้ผลผลิตน้อยลง จึงมีการตัดและนำมาเก็บไว้ใช้เป็นฟัน 2) ไม้ที่ได้จากป่าชุมชนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นไม้ที่แห้งตาย หักโค่น หรือโดนศัตรูพืชทำลาย การเก็บไม้ฟันมาใช้มากที่สุดคือช่วงเดือนมกราคม ซึ่งพบว่าเป็นฤดูหนาวที่ต้องใช้ไม้ฟันในการผิงไฟ และในทางกลับกันเดือนพฤษภาคมเป็นเดือนที่เก็บ ไม้ฟันน้อยที่สุดเนื่องจากเป็นช่วงของฤดู

ฝน ส่วนใหญ่จะเก็บช่วงเย็นเนื่องจากเป็นเวลาวางจากภารกิจหลัก เป็นช่วงเวลาที่สะดวกอากาศไม่ร้อนเกินไป พร้อมทั้งยังสามารถเก็บหาของป่า เช่น พืช ผัก สมุนไพรเพื่อนำมาประกอบอาหารในช่วงเย็นได้อีกด้วย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นการนำทรัพยากรไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อครัวเรือนสูงสุดอีกทั้งยังเป็นการรักษาทรัพยากรป่าให้ดำรงอยู่ต่อไป

ในการเก็บหาพืชสมุนไพร จากการสำรวจของกลุ่มสมุนไพรบ้านหัวทุ่ง พบพืชสมุนไพรเป็นจำนวนมากที่คอยนางและเป็นพื้นที่ต้นแบบอนุรักษ์ คุ้มครองสมุนไพรและป่าชุมชนมีทั้งสมุนไพรท้องถิ่น และป่าสมุนไพรที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้ช่วยกันปลูกไว้ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 1 งาน สมุนไพรที่ปลูกมีทั้งที่นำมาจากในหมู่บ้าน เช่น จิง ข่า ตะไคร้หอม ว่านชักมดลูก ขมิ้นไพร (ปลูกเลย) และจากป่า เช่น หงอนไก่คู่ กระชายแดง เอื้องไหมนา กัญญาเครือดำ หญ้าหนวดแมว ฯลฯ ซึ่งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจะมีผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องสมุนไพรเป็นผู้ให้ข้อมูลกับเยาวชน และผู้สนใจ และกลุ่มแม่หญิงได้เรียนรู้ไปด้วย คือ กลุ่มสมุนไพรในหมู่บ้าน โดยมี พ่อหล้า ศรีบุญยัง เป็นประธานกลุ่มสมุนไพร พ่อสมพล ไชยมี ผู้คิดเชื้อเอคส์ในหมู่บ้านหัวทุ่ง กล่าวว่า “ปัจจุบันอายุ 61 ปี เริ่มแรกของการคิดเชื้อเอคส์ เมื่อปี 2539 มีความเชื่อว่าเมื่อใครคิดเชื้อแล้วบุคคลนั้นไม่ค่อยรอดจะตาย ซึ่งลุงหล้าได้รับเชื้อมาจากภรรยาซึ่งภรรยาได้ตายในปี 2540 หลังจากได้รู้ว่าคิดเชื้อในระยะแรกหายใจเข้าออกนึกถึงแต่เรื่องตายได้แต่ทำใจเรื่อยมา คิดว่าทำไมถึงต้องเป็นตัวเอง แต่เมื่อมันเป็นไปได้เพราะว่ามันไม่ใช่เสียหนาม ที่พอจะเอาออกได้ และให้กำลังใจกับตัวเองเรื่อยมา พร้อมกับรักษาตัวเองโดยการกินยาต้ม ดัวยาที่กินจะไปหาจากป่าที่ในหมู่บ้าน ตั้งแต่นั้นมาลุงหล้าก็กินยาสมุนไพรเป็นประจำจนกระทั่งปัจจุบัน ในฐานะที่ลุงหล้าเป็นผู้คิดเชื้อคนหนึ่ง มีความต้องการจะเผยแพร่ความรู้ให้กับเด็กได้เรียนรู้ถึงผู้คิดเชื้อว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นการให้เด็กหาประสบการณ์จริงพร้อมกับแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว”

การสืบทอดของการใช้สมุนไพรที่ชุมชนมีอยู่หลากหลายวิธี เช่น การสอบถามจากผู้รู้ ลงมือปฏิบัติในการต้มยากินเองและให้หมอยาต้มให้ ทำให้ลูกหลานเห็นและยอมรับนำสมุนไพรมาปลูกที่บ้านเพื่อหยิบจับมาใช้ได้สะดวก หันมาดูแลตัวเองให้มีสุขภาพจิตสดชื่น ทำใจยอมรับความจริง และหันมาดูแลตัวเองเพื่อให้ผู้อื่นยอมรับ เอาตัวเองเป็นตัวอย่าง เป็นต้น สมุนไพรได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับคนในฐานะเป็นผู้รู้ ผู้ใช้ และผู้สืบทอด ผ่านฐานของครอบครัวนำไปสู่ชุมชนต่อชุมชน

4.5 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนผู้เยาวชน

4.5.1. ถ่ายทอดผ่านความเชื่อ

ความเชื่อที่กลายเป็นวิถีการปฏิบัติของคนในพื้นที่ คือ ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ผู้คนผนวกเข้ากับความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่าตัวมนุษย์เองแม้ว่าอดอ้างว่าสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ แต่ว่าพวกเขายังต้องพึ่งพิงธรรมชาติ และในขณะที่เดียวกันธรรมชาติเองก็มีสิ่งเหนือธรรมชาติทำหน้าที่ในการควบคุมดูแล จึงทำให้ธรรมชาติลึกลับที่มนุษย์อย่างพวกเขาไม่สามารถที่จะล่วงรู้ ควบคุมหรือเอาชนะได้ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้ความเคารพธรรมชาติ และพิธีการขอขมาธรรมชาติเช่น การขีดป่า ผิขุนน้ำ

4.5.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ

1) ความเชื่อเรื่อง “ขีดป่า” ขีด สิ่งที่จับต้องไม่ได้มองไม่เห็น อธิบายไม่ได้ แต่เป็นเรื่องไม่ดี แต่หากเมื่อกระทำ หรือ พุด ในสิ่งที่ผิดแปลกแตกต่างหรือทำในสิ่งที่เป็นการห้าม ละเมิดกฎเกณฑ์บางอย่างทางสังคม หรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ขีดก็ปรากฏรูปแบบที่ส่งผลกระทบต่อทางร้ายต่อการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆและอาจจะร้ายแรงถึงขั้นเสียชีวิตก็ได้ ขีดป่าเป็นการควบคุมไม่ให้ชาวบ้านเอาเปรียบธรรมชาติมากเกินไป เช่น ไม่ให้มีการล่าสัตว์ป่าหายาก การแก๊ขีดทำได้หลายวิธี เช่น การขอขมาเจ้าป่าเจ้าเขา การเผาขี้เถ้าไฟ ขีดห้ามในโลภทัศน์ของชุมชนในเรื่องของขีดไม่ว่าเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์ เช่น แม่น้ำ แหล่งน้ำ สิ่งสำคัญทางศาสนา ถือเป็นข้อห้ามที่มีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าขีดเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมมีส่วนเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ตลอดจนการกำหนดความสัมพันธ์ในระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเป็นสาเหตุให้เกิดขีด ลักษณะเช่นนี้หมายถึงเหตุการณ์ที่แปลกประหลาดของธรรมชาติที่ไม่ควรจะมีหรือไม่ควรเกิดขึ้น ที่เรียกว่าผิดธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ได้พบเห็นสิ่งเหล่านี้ที่ไม่เคยเห็นจึงถือเป็นเรื่องที่แปลก และเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นว่าขีด (ศรีเลา เกษพรหม, 2543) ความเชื่อถือกันนี้เป็นเรื่องปกติของมนุษย์ในอดีต เมื่อประสบเหตุการณ์ที่ตนไม่สามารถค้นหาสาเหตุที่แท้จริงได้ มักอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินี้ด้วยเหตุผลทางไสยศาสตร์ เพราะยังขาดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และพากันสร้างความเชื่อในลักษณะต่างๆ ด้วยคิดว่าจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์คอยบังคับให้เป็นไปและสิ่งเหล่านั้นคือ ผี วิญญาณ เทพารักษ์ ในรูปลักษณะต่างๆ ตามจินตนาการของตน และพิธีการสักการะบวงสรวงด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี เพื่อให้สิ่งที่ตนว่ามีอยู่นั้นชื่นชอบผ่อนคลายความอาถรรพ์ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้

ซิดป่า มักเกิดขึ้นในป่าใหญ่ อันเนื่องมาจากการกระทำทั้งทางกายวาจา ทั้งโดยรู้หรือไม่รู้ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม เช่น แม่หล้า ศรีบุญยัง ประธานกลุ่มสตรีแม่หญิงฮักถิ่น กล่าวว่า “เคยมีทำการซิดจากการยิงสัตว์ใหญ่ เช่น เสือ กระตัง หมี ตามความเชื่อและจากประสบการณ์ของผู้พบเห็นที่สืบทอดกันมานั้นหลังจากการยิงสัตว์ใหญ่ จะเกิดลมพายุ มีฝนตกหนัก ด้วยเชื่อว่าเป็นอิทธิพลของเจ้าป่าเจ้าเขาเป็นที่น่าหวาดกลัวอย่างมาก หรือ บางครั้งการเข้าป่าล่าสัตว์ในตอนกลางคืน อาจจะมีการยิงผิดตัวคิดว่าเป็นสัตว์ แต่เมื่อยิงไปแล้วกลับพบว่าเพื่อนร่วมล่าสัตว์ด้วยกัน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากการพรางตาของเจ้าป่าเจ้าเขามาให้เห็นเป็นสัตว์ป่า ซึ่งปรากฏขึ้นบ่อยครั้ง”

การละเมิดกฎการปฏิบัติในป่าที่ไม่เหมาะสมเช่น

-เมื่อกินอาหารในป่าจะต้องมีการถวายข้าวเจ้าป่าเจ้าเขา แม่ธรณีเจ้าที่ เพื่อบอกกล่าวและขอขมาที่อาจจะมีการกระทำที่ล่วงละเมิดโดยไม่รู้ตัว การถวายอาหารจะนำมาใส่ในกระตังใบไม้ที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ ไปถวาย ณ ใต้ต้นไม้จุดใด จุดหนึ่ง มีความเชื่อว่าหากไม่ทำเช่นนี้อาจจะไม่มีความปลอดภัยหรือมีชีวิตรอดจากการเดินทางในป่าลึก

-การหาฟันในป่า หากไม่มีมีดหรือขวาน บางคนก็มักจะใช้มือหักไม้ เชื่อว่าจะเกิดซิด คืออาการปวดท้องอย่างรุนแรง เมื่อนำฟันนั้นมาหุงหาอาหาร

4.5.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าป่า เจ้าเขา ชุมชนมีความเชื่อเรื่องผีเจ้าป่าเจ้าเขาควบคู่มากับผีขุนน้ำ เพราะป่าเขาและขุนน้ำเป็นส่วนหนึ่งของมันและกัน ดังนั้นเมื่อมีการเลี้ยงผีขุนน้ำก็จะมีพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขาควบคู่กันไปในตัว และเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเช่นกัน เพื่อเป็นที่พึงพอใจ ซึ่งสมัยก่อน ก่อนที่จะมีการถางป่า โคนต้นไม้ จะมีการบนบานศาลกล่าวเจ้าที่เจ้าทางไว้ก่อน พอถางป่าเสร็จหรือเผาเรียบร้อยแล้ว บริเวณที่จะทำการเพาะปลูกก็จะมีพิธีเลี้ยงผีเจ้าป่าเจ้าเขาตามที่ได้บนบานศาลกล่าวเอาไว้ เพราะในสมัยก่อนการเลือกทำเลที่จะถางป่าเพื่อ การปลูกข้าวไร่ หรือพืชไร่อื่นๆ มักจะเลือกทำเลที่ทำเลที่เป็นที่ตากแดด คือที่มีแสงแดดส่องถึงทั้งวันและมักจะอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขา เพราะจะได้รับแสงแดด ในตอนบ่าย พอถางป่าเสร็จและเผาเรียบร้อยแล้ว บริเวณที่จะทำการเพาะปลูก จะมีการเลี้ยงผีตามที่ได้บนบานไว้

นางสุนีย์ แสนออน รองประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวว่า “เจ้าเขาก็เหมือนกับ การเคารพเจ้าที่ทางโลก คือ คนเปรียบเหมือนกับป่าไม้เป็นเจ้าที่ของป่า ผู้ใหญ่บ้านก็เป็นเจ้าที่ของหมู่บ้าน เมื่อเราจะเข้าไปทำอะไรในพื้นที่จะต้องบอกกล่าวเจ้าที่เสียก่อน การเข้ามาทำมาหากินจะต้องมีความเคารพยำเกรง เกรงใจกันก่อนจึงจะไม่มีปัญหา สะท้อนให้เห็นว่าผีเจ้าป่าเจ้าเขานั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก ถึงแม้ว่าเมื่อตอนที่เข้าไปบนบานจะไม่มีใครรู้ใครเห็นด้วยก็ตาม พอเสร็จงาน

ตามที่ขอไว้ก็ต้องทำการเลี้ยง เพื่อแสดงความเคารพและขอบคุณที่ช่วยให้ภารกิจเสร็จสิ้นไปด้วยดี สมดังปรารถนา” และเพื่อเป็นการปฏิบัติตามที่ตนได้รับปากไว้แม้จะเป็นฝืนก็ตามซึ่งหลังจากได้เลี้ยง เจ้าที่เจ้าทางแล้วก็จะมีความสบายใจ จะเป็นผู้ปกป้องดูแลรักษาผืนป่าไว้ หากผู้ใดเข้าไปหาของป่า เลื่อยไม้ หรือทำกิจกรรมอื่นๆ โดยที่ไม่ได้ขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขา ก็จะปรากฏเหตุการณ์เหลือเชื่อ เป็นลางบอกเหตุมาบอกกล่าว อันเป็นปรากฏการณ์ที่สื่อระหว่างคนที่ อยู่กับป่า กับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื้อธรรมชาติ

4.5.1.3 ความเชื่อเรื่องต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ การจัดการทรัพยากร โดยชุมชนกลุ่มสตรี ผู้นำชุมชนได้เชื่อมโยงรูปแบบในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นมักสะท้อนให้เห็นถึงสองมิติ ที่สัมพันธ์กัน และ เป็นกลไกหลักในการควบคุมเรื่องการ อนุรักษ์ การฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากร คือ เรื่องของศาสนา ความเชื่อ ที่ตั้งบนฐานของการเคารพธรรมชาติ เช่น ความเชื่อ เรื่องต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ การนับถือต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ จะมีการนำเอาผ้าเจ็ดสี มาผูกต้นไม้ที่มีตำนาน ความเชื่อแต่โบราณมา เช่น ต้นสองนาง ต้นตะเคียน ซึ่งต้นไม้ที่มีผ้าผูกไว้นั้นไม่สามารถตัด และทำลายได้ตามความเชื่อหากผู้ใดละเมิด ก็จะมีอันเป็นไป ซึ่งเป็นองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ ป้องกัน โดยใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่

ตาราง 4.5 ต้นไม้ที่ใช้ในพิธีกรรม

ชนิด	ส่วนที่ใช้	นำมาทำสิ่งของที่ใช้/ทำประโยชน์
สาตแดง	ลำต้น	ใช้จักสาน เพื่อห่อศพ
ไม้จี้	ลำต้น, กิ่ง	ใช้ทำฟืน ในสมัยพุทธกาล
ไม้ยวง	กิ่ง, ใบ	ให้มีความนิยมนิยม
ไม้หนูน	กิ่ง, ใบ	ให้มีบุญหนา

ที่มา: พ่อหล้า สมพล ไชยมี (ประธานกลุ่มสมุนไพร), 2553

4.5.2 ถ่ายทอดผ่านตำนาน

ตำนานพื้นบ้านเปรียบเสมือนนิยายปรัมปราที่เล่าสู่กันฟังปากต่อปาก ตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตาทวดมาจนถึงรุ่นลูกหลาน ที่มาของตำนานต่างๆ ที่ได้ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันอาจเป็นเหตุการณ์

ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตและมีการเล่าขานสืบต่อกันมา และอาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันขึ้นอยู่กับบริบทชุมชน ปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในที่นั้นๆ หมู่บ้านหัวทุ่งมีตำนานที่ได้เกิดขึ้นในอดีตและส่งผลถึงแนวทางการปฏิบัติในการเอาใจใส่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน ดังนี้

4.5.2.1 ตำนานเรื่องป่าชุมชนที่ถูกสัมปทาน

ทรัพยากรในชุมชน ทุ่งละครนั้นมีทรัพยากรชุมชนที่สำคัญ 3 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำและทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรดินของชุมชนพบว่า ดินในชุมชนเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีลักษณะเป็นตะกอนดินที่มาจากยอดคอยซึ่งเกิดจากการพัดพาของสายน้ำ ทำให้ดินมีแร่ธาตุอาหารที่สมบูรณ์ ส่วนทรัพยากรน้ำพบว่า น้ำในชุมชนจะมีหินปูนปนเปื้อนสูงเพราะเป็นสายน้ำที่มาจากภูเขาหินปูนและมีตะกอนที่ค่อนข้างสูง ในส่วนของทรัพยากรป่าไม้เป็นป่าเบญจพรรณมีความหลากหลายชนิดเช่น ไม้สัก ไม้กะยาเลย ไม้แดง ไม้พยอม ไม้คู้ ไม้แดงและไม้ไผ่ ซึ่งทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนมีอย่างมากมาก่อนถูกสัมปทานจากรัฐ

สภาพพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกรัฐสัมปทานในชุมชน ป่าไม้สักของชุมชนได้ถูกรัฐสัมปทานให้กับชาวอังกฤษไม่เฉพาะเพียงหมู่บ้านแห่งนี้เท่านั้น แต่รัฐได้ให้มีการสัมปทานป่าโดยบริษัทอมเบย์ค้ำไม้เมื่อ พ.ศ.2491ว่ากันว่าเป็นบริษัทของเจ้าน้อมชมพูนุ ฌ เชียงใหม่เป็นผู้จัดการและสัมปทานป่า ซึ่งป่าผืนนี้เป็นไม้สักที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศไทยแต่ถูกรัฐสัมปทานให้แก่นายทุน ถูกเคลื่อนย้ายและชักลอกโดยช่างและคนแล้วปล่อยสู่แม่น้ำปิง เข้าสู่เมืองเชียงใหม่ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา โดยการตัดไม้แบบ (Clear cut) เป็นการไม่เลือกชนิดของไม้ที่ตัดจึงทำให้ระบบนิเวศทั้งป่าไม้และน้ำเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว ครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งอำเภอเมื่อหมดสัมปทานของอังกฤษแล้ว ต่อมาก็ได้มีองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ได้เข้ามาสัมปทานไม้ประดู่ในพื้นที่ ต่อการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านในชุมชน การใช้ทรัพยากรของชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ประโยชน์ในเรื่องเกี่ยวกับการดำรงชีพ เช่น การนำไม้จากป่ามาสร้างบ้านเรือนและเครื่องใช้ในบ้าน ทำให้จะมีการตัดไม้เท่าที่จำเป็น แต่หลังจากที่มีการเข้ามาของสัมปทานป่าไม้ของอังกฤษ ส่งผลให้ มีชาวบ้านบางส่วนได้รับจ้างตัดไม้ขาย ไม้ก็ไปตัดไม้มาขายให้กับนายทุน ส่วนเรื่องการประกอบอาชีพนั้นพบว่า ชาวบ้านได้ทำการ ถางป่าเพื่อเปิดพื้นที่ทำไร่เลื่อนลอย

ความสมดุลของระบบนิเวศ ภายในชุมชนในสมัยก่อนมีการสัมปทานป่าไม้ พื้นที่แห่งนี้มีความสมดุลและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตมาก ซึ่งชาวบ้านจะสามารถพบสัตว์ใหญ่ที่เป็นสัตว์ที่กินพืชและสัตว์ที่กินเนื้อ การล่าสัตว์เพื่อมาทำอาหารก็ไม่ต้องเข้าไปหาในป่าลึก เพียงแค่ไปหาบริเวณเชิงเขาท้ายหมู่บ้าน และไปไม่เกิน หนึ่งคืน ก็สามารถที่จะจับสัตว์ได้แล้ว

แต่หลังจากได้มีการสัมปทานป่าไม้แล้วก็เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าทำให้สัตว์ลดน้อยลงอย่างมาก สัตว์ต่างๆที่เคยพบเห็นได้หนีเข้าไปในป่าลึก ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถที่จะล่าสัตว์ได้ ส่งผลทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงอาชีพเข้าสู่ภาคการเกษตร ส่วนการขาดแคลนน้ำที่เกิดขึ้นหลังจากการสัมปทานพบว่า แหล่งน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติแห้งขอดลง โดยเฉพาะในฤดูแล้งเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำอย่างหนักจนแทบไม่มีน้ำใช้ ปลาหลายชนิดได้หายไปจากพื้นที่ ร่องน้ำลึกที่ชาวบ้านเรียกว่า วังที่มีความลึกกว่า 2 เมตร ซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุมเป็นแหล่งจับปลาที่สำคัญของชาวบ้านก็หายไปจนไม่พบเห็นอีกปัจจุบัน แม่ศรี เพ็ญฟู สมาชิกกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวว่า “ผลจากการสัมปทานป่า ทำให้เกิดปัญหาที่ตามมาอย่างมากมาย อาหารการกินก็หายาก สภาพป่าแห้งแล้ง ที่สำคัญคือ บริเวณน้ำรู หรือ ต้นน้ำแม่ลู ก็แห้งไปด้วยซึ่งคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือเกษตรกรผู้ทำนาไร่ ที่ต้องใช้น้ำในการทำเกษตร และการอุปโภค”

สรุปว่า คำนานเกี่ยวกับการทำสัมปทานป่าเป็นบทเรียนสำคัญที่ทำให้คนในหมู่บ้านเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ในการดำรงชีวิต และเป็นบทเรียนที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งสร้างมาตรการป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์ดังเช่นอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านหัวทุ่งจึงใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกันตราบถึงปัจจุบัน

4.5.3 ถ่ายทอดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชน

สังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมชนบทที่มีวิถีในการดำรงชีวิตใกล้ชิดกับป่าไม้และธรรมชาติซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ป่าไม้จึงเปรียบเสมือนแหล่งกำเนิดอาหารในการดำรงชีวิต แหล่งต้นทุนของความอุดมสมบูรณ์ด้านปัจจัยสี่ และแหล่งพึ่งพิงทางใจที่ผู้คนในชนบทต่างให้ความเคารพนับถือแม้ว่าจะไม่ได้มองเห็นเป็นรูปธรรม จึงทำให้เกิดการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับธรรมชาติ เพื่อแสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติที่ให้คุณประโยชน์อย่างยิ่งยวดในชีวิต หมู่บ้านหัวทุ่งซึ่งจัดอยู่ในสังคมชนบทก็ได้ละเว้นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านหัวทุ่งให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก เนื่องจากได้เรียนรู้บทเรียนในอดีตจากการที่ทรัพยากรป่าไม้ในหมู่บ้านถูกทำลาย บังเกิดผลเสียหายลุกลามไปถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ และกระทบต่อความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันในที่สุด พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนบ้านหัวทุ่งนั้นต่างก็เกิดจากความเชื่อในธรรมชาติกับการให้กำเนิดปัจจัยในการดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

4.5.3.1 พิธีกรรมการไหว้ผีเจ้าป่า เจ้าเขา

สังคัมชุมชน มีระบบคิดและความเชื่อ ที่ได้ถูกวางไว้เพื่อเป็นระเบียบแบบแผนไว้คอยควบคุม และเสริมสร้าง ความผูกพันในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นทางด้านที่เป็นรูปธรรมและด้านที่เป็นนามธรรม ส่วนที่เป็นรูปธรรมได้ผลผลิตที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการได้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร การพึ่งพากันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ส่วนทางด้านที่นามธรรม เน้นการได้รับประโยชน์ทางด้านของจิตใจ การเป็นที่พึ่งทางใจ ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2542) ได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื้อหาธรรมชาตินี้ เป็นกระบวนการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการเชื่อมโยงระบบคิดและความเชื่อที่เป็นนามธรรมสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมผ่านกระบวนการเชื่อมโยงทางด้าน ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ สังคัมล้านนามีระบบคิดและความเชื่อที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ ความเชื่อเรื่องศาสนา และ เรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผี ระบบ ความเชื่อทางศาสนาเป็นกลไกควบคุม สังคัมเป็นพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์ จารีตประเพณี เป็นสิ่งแสดงถึงความดีงาม ผ่านประเพณีต่างๆ ของชุมชนที่ช่วยสานสัมพันธ์ หล่อหลอมจิตใจของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวส่วนความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผี โดยจะมีการบนบานศาลกล่าวและเซ่นไหว้ เพื่อตอบแทนในสิ่งที่ขอได้ตามประสงค์ หรือเพื่อเป็นการขอขมา เมื่อมีการลบหลู่ดูหมิ่น โดยจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม และจะปฏิบัติควบคู่ไปกับการประกอบกิจกรรม ทางประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ในทางศาสนา ของสังคัมชุมชน ทั้งนี้วัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน

4.5.3.2 พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ

ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำจากการสัมภาษณ์แม่หล้า ศรีบุญยังประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวว่า เชื่อตามที่พ่อแม่ได้บอกกล่าวไว้และเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษถ่ายทอดจากพ่อแม่สู่ลูกหลาน เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจและผีขุนน้ำจะเป็นผู้ดูแลป่าขุนน้ำให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ นำมาใช้ดื่มกินและเพาะปลูกได้อย่างเพียงพอไม่มีขาด อีกทั้งช่วยคลยันดาลให้ข้าวในนามีความอุดมสมบูรณ์ การปลูกข้าวโพด การปลูกถั่วเหลือง การปลูกถั่วปลูกงาได้ผลผลิตดี มีพอกิน ถ้ามีปัญหา เกษกภัยต่างๆ เช่น โรคแมลง พายุฝน เข้ามาก็จะช่วยขจัดปัดเป่าให้พ้นไปจากที่ดินของตน เมื่อปีใดทะเลย หรือละเหว็น อาจจะทำด้วยความตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจต่อพิธีกรรมเลี้ยงผี หากมีการปลูกพืช ก็จะเกิดความเสียหาย น้ำแล้ง ผลผลิตไม่พอกิน ก็จะคิดว่าเป็นเพราะเจ้าที่เจ้าทางบันดาลโทษเอา จึงต้องมีการเลี้ยงผีเป็นการขอขมาลาโทษ จัดเหล้ายาปลาบั้งแล้วแต่กำลังศรัทธาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ เพื่อเป็นการสักการะและขอขมาและมีประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี ในเดือน 9 เดือน หรือเดือนมิถุนายนผู้เลี้ยงผีขุนน้ำ จะมีชื่อเรียกว่า “ตั้งข้าว” โดยมีชาวบ้านเป็นผู้เลือก ชาวบ้านจะมีการหอมปัจจัย (บริจาค) สิ่งของในการเลี้ยงโดยไม่จำกัดว่าไถ่กี่ตัว แล้วแต่ชาวบ้านบริจาค

การเลี้ยงฝิขุนน้ำสามารถเลื่อนการเลี้ยงได้ แต่ต้องอยู่ในกำหนดปีนั้นๆ ส่วนการเลี้ยงฝิขุนน้ำในการต่อท่อประปาจะเลี้ยงตอนที่ต่อท่อน้ำประปา เพื่อขอน้ำจากฝิขุนน้ำหลังจากวางท่อประปาเสร็จ ก็จะทำการเลี้ยงหมูหนึ่งตัว เหล้า และเครื่องเช่น ไห้ว และจะเลี้ยงที่บริเวณขุนน้ำนั้นๆ พอเลี้ยงเสร็จก็จะขอแบ่งปันจากที่ เจ้าที่ฝิขุนน้ำได้กินเสร็จเรียบร้อยแล้ว และจะนำมาประกอบอาหารเลี้ยงชาวบ้านที่ไม่ร่วมพิธี ที่บริเวณขุนน้ำนั้น โดยจะไม่นำหัวหมูและเครื่องเช่น ไห้วเข้าบ้าน

4.5.3.3 พิธีกรรมการเลี้ยงฝิเหมืองฝาย

พิธีเลี้ยงฝิฝายในหมู่บ้านเพื่อแสดงความนับถือและขอบคุณที่ฝิฝายให้น้ำ รวมทั้งขอขมาหากได้ล่วงเกินต่อฝิ โดยวันแรกของปีที่จะเริ่มลงมือทำนาคือก่อนวันเข้าพรรษาจะมีการเลี้ยงฝิเหมืองฝายเมื่อเลี้ยงฝิฝายเสร็จแก่เหมืองจะนำชาวบ้านไปทำการล่องเหมือง การทำพิธีเลี้ยงฝิฝายจะมีแก่เหมืองเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยง เครื่องเช่น ไห้วจะมีการรวบรวมข้าวของเครื่องเช่น หรือเงินจากลูกเหมือง ส่วนใหญ่จะนิยมใช้หมักกับไก่สลับกันทุกปี รวมทั้ง บุหรี่ เหล้า จะมีการล่องเหมืองและเลี้ยงฝิเหมืองฝายทุกปีหลังจากล่องเหมืองฝายเสร็จ ก็จะปล่อยน้ำเข้ามา ในเดือน 9 เดือน คือ เดือนมิถุนายน มักจะเลี้ยงในช่วงเช้าช่วงที่ดวงตะวันกำลังจะขึ้น ซึ่งมีความเชื่อว่าจะทำให้ผลผลิต ข้าว และพืชผักขึ้นดี มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ส่วนการเลี้ยงฝิเหมืองฝายของระบบประปาของหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านจะเข้าไปทำบ่อพักน้ำ บริเวณต้นน้ำหรือขุนน้ำเพื่อต่อระบบประปาใช้ในหมู่บ้าน โดยหมู่บ้านต้องมีการขนบานศาลกล่าวก่อนแล้วพอเสร็จงาน จะทำการเลี้ยงฝิขุนน้ำ แต่ไม่ได้เลี้ยงทุกปี คือเมื่อมีการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อขออนุญาตเจ้าที่และบอกกล่าว เพื่อขอให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และช่วยปกปักรักษาแหล่งน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี

4.5.3.4 พิธีกรรมบวชป่า การบวชต้นไม้

เดิมเป็นการบวชต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ที่เป็นพญาไม้ในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะผสมผสานระหว่างพุทธ กับผี ต่อมาเริ่มมีหลายชุมชนที่ประยุกต์ความเชื่อทางพุทธศาสนามาใช้ดูแลรักษาป่า “การบวชป่า” จึงเกิดขึ้นจากพื้นฐานความเชื่อ ว่างดเว้นจากการทำความชั่ว การเบียดเบียนธรรมชาติ ผู้มีจิตใจอ่อนโยนมีคุณธรรม ก็จะละเว้นไม่เบียดเบียนผู้อื่น การบวชป่า ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่ประกอบพิธีกรรม หรือการนำเอาผ้าเหลืองไปมัดกับต้นไม้เท่านั้น แต่กิจกรรมการบวชป่าเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันและพึ่งพาอาศัยระหว่างคน ต้นไม้ และสัตว์ป่า ซึ่งจะส่งผลดีต่อระบบนิเวศน์ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและประชาชนคือ การรักษาพืชอาหารของสัตว์ป่า การรักษาแม่พันธ์ (พญาไม้) และการเพิ่มพืชอาหารให้กับชุมชน (กรมป่าไม้, 2539)

การประกอบพิธีบวชป่าจะกระทำทุกปี การบวชป่าแต่ละครั้งก็จะย้ายสถานที่ไปเรื่อยๆ โดยเลือกสถานที่ที่มีการบุกรุกทำลายป่า หรือแผ้วถางป่า เพราะเมื่อทำพิธีบวชป่าแล้วจะมี

ผ้าเหลืองผูกติดกับต้นไม้ไว้เป็นสัญลักษณ์ ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าตัดไม้อีก เพราะเชื่อว่าป่านั้นได้
 บวชตามพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ถ้าไปตัดหรือแผ้วถางก็จะเกิดความไม่เป็นสิริมงคลกับตนเอง
 และครอบครัว ในขณะที่เดียวกันก็จะร่วมแรงร่วมใจกันจัดทำแนวกันไฟไปด้วย โดยร่วมกัน
 เป็นกิจกรรมของกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง

4.5.4 ถ่ายทอดผ่านกิจกรรมและการปฏิบัติ

เป็นแนวทางรูปธรรมและเห็นได้ชัดเจนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ คือ การดำเนินกิจกรรม
 และการปฏิบัติ การถ่ายทอดด้วยวิธีการดำเนินกิจกรรมและการปฏิบัติสามารถทำให้ผู้ถูกถ่ายทอด
 เกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากได้สัมผัสประสบการณ์และการผ่านปฏิบัติมาด้วยตนเอง
 ซึ่งในการถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนให้แก่เยาวชนบ้านหัวทุ่งในด้านการดำเนิน
 กิจกรรมและการปฏิบัติ เป็นการถ่ายทอดที่ทำให้เยาวชนสามารถเรียนรู้และเห็นสภาพความเป็นจริง
 ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน สถานที่ที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดอยู่ในเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน
 จึงยังผลให้เยาวชนเกิดจิตสำนึกรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลให้เกิดปัจจัยใน
 การดำรงชีวิตของคนในชุมชนเรื่อยมา ดังจะกล่าวได้ต่อไปนี้

4.5.4.1 กิจกรรมศึกษาเส้นทางธรรมชาติ

ซึ่งผลจากการทำกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ตอนนี้ได้เกิดกลุ่ม “เยาวชน คนฮักป่า”
 ขึ้นมา ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของเยาวชนในหมู่บ้านที่มีความสนใจในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ
 มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 42 คน โดยมีการแบ่งหน้าที่ ความรับผิดชอบ ตามความสนใจ และความ
 ถนัดของแต่ละคน ซึ่งการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมของเยาวชน ได้รับการยอมรับจากคน
 ในครอบครัวและคนในชุมชนเป็นอย่างดี โดยมี โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิง ตอนบน อ.เชียงดาว
 ให้การสนับสนุนในการทำกิจกรรม เช่น ค่าอาหาร ค่าพาหนะ สมุด ดินสอ ยากันยุง ฯลฯ เวลาที่ทำ
 กิจกรรมเรียนรู้ในป่า เป็นต้น ซึ่งลักษณะกิจกรรมดังกล่าว มีดังนี้ คือ

จุดที่ 1 การเรียนรู้เรื่องพิธีทำบุญเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีทำบุญเลี้ยงผีขุนน้ำ จุดนี้ต้องการ
 ให้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อของคนโบราณเกี่ยวกับการขอน้ำจากเทวดา กลุ่มชาวบ้านที่มาทำบุญ
 จะนำลูกหลานของตนเข้าร่วมทุกครั้ง ซึ่งจะทำพิธีกันในช่วงเดือน 9 เป็งเหนือ หรือในช่วงเดือน
 มิถุนายนของทุกปี ซึ่งจะมีชาวบ้านทุกหลังคาเรือนมาร่วมกัน รวมทั้งเพื่อนบ้านที่ใช้น้ำแม่ลูทั้งหมด
 5 หมู่บ้านด้วย เริ่มทำพิธี คือจะมีปู่จ่าน (ผู้นำพิธี) ขึ้นแท่นทั้ง 4 เพื่อบอกให้เจ้าที่ (เทพารักษ์ที่คอย
 ปกป้องรักษาบริเวณขุนน้ำ) ได้รับทราบที่ชาวบ้านได้มาทำพิธีแล้ว จากนั้นก็เป็นพิธีกรรมทางสงฆ์
 และมักจะมีการสวดธรรมปลาช่อน ซึ่งเป็นจารีต ฮีตฮอยที่ทำมาตลอดทุกปี นับตั้งแต่ในอดีตเป็นต้น
 ซึ่งในการทำพิธีดังกล่าว มีการชักราชวัตร คือ การนำเอาไม้ไผ่มาสานเป็นสี่เหลี่ยมจำลองเป็นสระน้ำ

แล้วคนเฒ่าคนแก่ก็จะนำไม้ไผ่มาสานเป็นรูปนก กบ ปู และปลา วางไว้ เพราะชาวบ้านเชื่อว่า หากการทำแบบนี้จะเป็นการขอฝนจากเทวดา เพราะถ้าหากว่าเทวดาหรือเจ้าแม่ นางอินหลวง ไม่ปล่อยให้น้ำไหลออกมา กบ เขียด ปลา หรือสัตว์ต่างๆ ที่ต้องใช้น้ำในการอยู่รอดก็จะต้องตาย ทำให้เราเห็นว่าไม้ที่อยู่ในป่าจะไปเกี่ยวข้องกับเรื่องของการทำพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา

ภาพ 4.6 จุดการเรียนรู้ที่ 1 พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ

จุดเรียนรู้ที่ 2 การเรียนรู้เรื่องป่าสมุนไพร ป่าสมุนไพรเป็นป่าที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้ช่วยกันปลูกไว้เพื่อให้เยาวชนผู้สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ จุดนี้ต้องการให้เรียนรู้ในเรื่องประโยชน์ของสมุนไพรแต่ละชนิดรวมทั้งลักษณะสมุนไพรที่ถูกต้องและการนำไปใช้อย่างถูกวิธี ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 1 งาน สมุนไพรที่ปลูกมีทั้งที่นำมาจากในหมู่บ้าน เช่น จิง ข่า ตะไคร้ ว่านชักมดลูก ขมิ้น ไพร (ปูเลย) และจากป่า เช่น หงอนไก่คู่ กระชายแดง เอื้องไหมนา กล้ายเครือคำ หญ้าหนวดแมว ฯลฯ ซึ่งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจะมีผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องสมุนไพรเป็นคนให้ข้อมูลกับเยาวชน และผู้สนใจ

ภาพ 4.7 จุดเรียนรู้ที่ 2 การเรียนรู้เรื่องป่าสมุนไพร

จุดเรียนรู้ที่ 3 การเรียนรู้เรื่อง ป่าสี่ชั้น จุดนี้ต้องการให้เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับระบบ

นิเวศ องค์ประกอบของระบบนิเวศในป่า การแบ่งพืชในป่าตามลักษณะ ประโยชน์ของพืชแต่ละชนิด ผักที่ใช้ในการประกอบอาหาร การสังเกตลักษณะของพืชและชั้นของป่า การพึ่งพาอาศัยกันระหว่าง คน ป่า พืช สัตว์ การแบ่งพืชในป่าออกเป็น 4 ชั้น ได้แก่

1) พืชคลุมดิน พวงหรีด สมุนไพร รวมถึง ไม้เลื้อยและไม้ล้มลุกบางชนิดด้วย เช่น สมุนไพรได้แก่ หงอนไก่ กุ๊ยเครือดำ มังหยาต โคไม่รู้อุ้ม พืชเป็นพิษได้แก่ หารไก่อ หารจ้ำฮ้อ มะเหยียง พืชอาหารได้แก่ ผักมะห่าย ผักนางนอน ผักบอนแบ้ว ดอกลิ้มแลว ผักดินสูง ผักปอก้าตีเมีย หญาได้แก่ หญาขง หญาคา หญาขน

2) พืชที่เป็นไม้พุ่ม รวมไปถึงต้นไม้ใหญ่ที่ยังไม่โต เช่น สมุนไพรได้แก่ สาบเสือ ส้มเห็ด ไม้เหว พืชอาหารได้แก่ ผักเป็ยก จักค่าน ผักไคร้มันปลา บุกดอกก้าน ไม้พุ่มได้แก่ ต้นคาม ต้นบะเม่า ไม้ชนิดไผ่เตี้ย ต้นกล้วยก็จัดอยู่ในป่าชั้นนี้ พืชเป็นพิษได้แก่ ต้นไหล ต้นบุกซึ่งถ้าหากไปถูกยางของมันจะทำให้เกิดอาการคัน แต่หัวที่อยู่ในดินของมันสามารถนำมารับประทานได้แต่ต้องรู้จักวิธีการ ในการเอาพิษของมันออกก่อนนำมาปรุงเป็นอาหาร

3) ชั้นหลังคาเป็นไม้พวกไม้ยืนต้น มีทั้งไม้เนื้ออ่อนและไม้เนื้อแข็ง เช่น ลำไยป่า มะม่วงป่า มะแฟน ไม้จ๊ก ไม้เส้า ไม้หวีด ไม้แดง ไม้คู้ ไม้เหียง ไม้ตึง ไม้สักขนาดกลางที่ยังไม่โตเต็มที่ ไม้ไผ่บาง ไม้ซางก็จัดอยู่ในชั้นนี้ด้วย

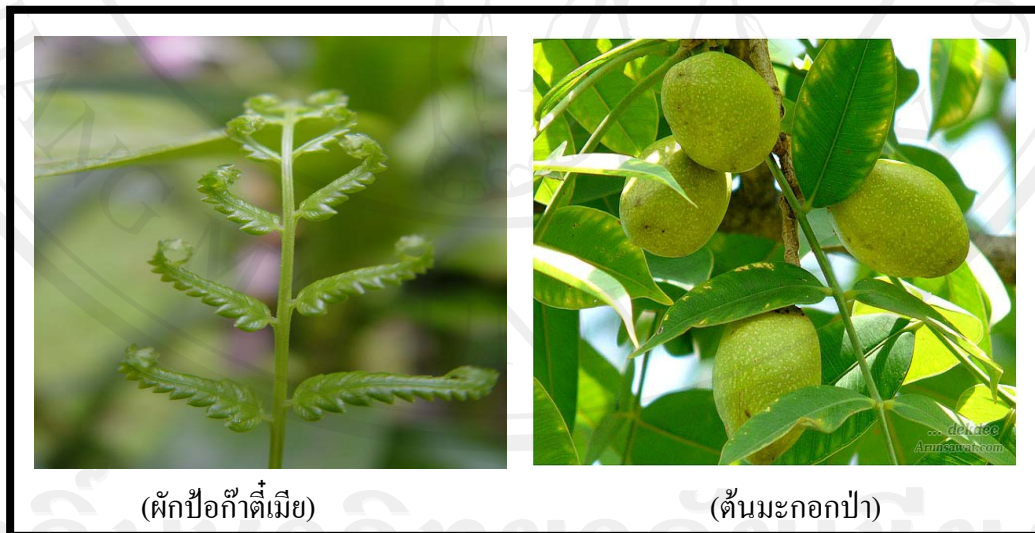
4) ชั้นโพล์พุ่มมีทั้งไม้เนื้ออ่อนและไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ที่เป็นพืชที่เป็นอาหารแก่ สัตว์ในป่า ได้แก่ มะกอกป่า มะม่วงป่า พวงไม้ที่ใช้ทำบ้านและเอาลำต้นมาใช้ประโยชน์ ได้แก่ ไม้สัก ไม้คู้ ไม้แดง พวงไม้ที่ใช้ทำฟันได้แก่ ไม้เหียง ไม้ตึง ไม้เปา ไม้เระ เป็นต้น

แม่หว่า ศรีบุญยัง ประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวถึงระบบนิเวศป่าสี่ชั้นว่า “คำว่าระบบนิเวศ” คือสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ที่ต่างก็อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ยกตัวอย่าง เช่น

ใบไม้กิ่งไม้ที่ย่อยสลายเป็นอาหารให้กับมดปลวก หรือพวกนก หนู รวมไปถึงสัตว์ใหญ่เช่นหมูป่า กวางที่กินพืชเป็นอาหารต่างก็มีความเกี่ยวเนื่องต่อกันยกตัวอย่าง เช่น ต้นมะเขวน ต้นมะแฟน ต้นมะกอกป่า เวลาที่ นก หนู รวมไปถึงสัตว์ใหญ่ที่มากินผลของมันก็จะกินเมล็ดของต้นนั้นๆ ไปด้วย เป็นตัวนำพาเมล็ดที่ติดอยู่ข้างในท้องไปขยายพันธุ์ในที่อื่น สัตว์ที่ถ่ายออกมามูลสัตว์ก็จะ เป็นปุ๋ยสำหรับต้นกล้าที่จะงอกต่อไป”

ภาพ 4.8 พืชสมุนไพร จุดเรียนรู้ที่ 3 การเรียนรู้เรื่องป่าสีเขียว

(ผักป้อก้าตีเมีย)

(ต้นมะกอกป่า)

ภาพ 4.9 พืชผักอาหารจากป่า จุดเรียนรู้ที่ 3 การเรียนรู้เรื่องป่าสีเขียว

จุดเรียนรู้ที่ 4 เรื่องป่าสัมปทาน ในอดีตป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งได้ถูกสัมปทานครั้งแรก ซึ่งประเทศอังกฤษได้เข้ามาสัมปทานไม้สัก ต่อมากรมป่าไม้ได้ดำเนินการจัดการให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเชียงดาว ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 537 (พ.ศ. 2516) ออกตามความใน พ.ร.บ.

ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และได้จัดวางโครงการเป็นป่าสัมปทานไม้สักให้กับองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2515 และจัดเป็นป่าสัมปทานไม้กระยาเลยให้กับบริษัทป่าไม้จังหวัด วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2516 การอนุญาตให้มาทำไม้ในครั้งนั้นเป็นเหตุทำให้ป่าไม้บริเวณป่าดอยเชียงดาวตลอดจนป่าบ้านหัวทุ่งถูกตัดฟัน โคนล้มและถูกบุกรุกแผ้วถางหนักลงไปมาก ทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้อง การเรียนรู้ตรงจุดนี้เพื่อต้องการให้เด็กได้เรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์ชุมชนว่า ครั้งหนึ่งป่าแห่งนี้เคยถูกทำลายจนเหลือแต่ต้นไม้สักขนาดใหญ่ให้เห็น และให้เด็กได้ลองเปรียบเทียบดูว่า ต้นไม้กว่าจะโตมาได้ขนาดนี้ต้องใช้เวลาหลายสิบปี แต่หากจะทำลายใช้เวลาแค่ไม่กี่นาทีก็ทำได้ ผลกระทบจากการตัดไม้ทำลายป่า ประโยชน์ในการช่วยกันดูแลรักษา

ภาพ 4.10 จุดเรียนรู้ที่ 4 การเรียนรู้เรื่องป่าสัมปทาน

จุดเรียนรู้ที่ 5 การเรียนรู้เรื่องบึงน้ำซับ เรื่องบึงน้ำซับ จุดนี้ต้องการให้เด็กได้เรียนรู้เกี่ยวกับ น้ำที่ผุดออกมาจากดิน หรือที่เราเรียกว่า ตาน้ำ เพื่อให้เด็กได้เห็นว่ น้ำมาจากไหน

และไหลไปที่ไหน และให้เห็นถึงวัฏจักรของน้ำ ที่หมุนเวียนกัน เช่น น้ำออกมาจากตาน้ำ ไหลไปรวมกับลำน้ำแม่ลู่ และไหลลงสู่แม่น้ำปิง ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา และไหลลงสู่ทะเล เมื่อแสงอาทิตย์สาดส่องกระทบผิวน้ำกลายเป็นไอน้ำ เป็นเมฆ ก็จะเกิดเป็นน้ำฝน ตกลงมาสร้าง ความชุ่มชื้นให้กับผืนป่าอีกครั้ง ซึ่งวัฏจักรเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเรามีการรักษาป่าให้อุดมสมบูรณ์อยู่เสมอ นั่นเอง

ภาพ 4.11 จุดเรียนรู้ที่ 5 การเรียนรู้เรื่องบึงน้ำซับ

จุดที่ 6 การเรียนรู้เรื่องป่าไม้ การเรียนรู้เรื่องป่าไม้ (ป่ากองจาง) ป่าไผ่ (ป่ากองจาง) จะเป็นจุดที่สอนให้เด็กได้เรียนรู้ว่าไผ่เวลาที่ปลูกที่ไหน หรือขึ้นที่ไหนก็จะขึ้นรวมกันเป็นกอเป็นหมู่ หากเปรียบเทียบเหมือนกับคนเราที่ต้องอาศัยความสามัคคี ถึงจะทำงานได้สำเร็จ คำว่าป่ากองจาง มีความหมายคือ ป่า หมายถึงจุดที่พัก กอง คือ พื้นที่เป็นเส้นทางเดิน จาง คือ ช้าง เมื่อนำมารวมกันเป็นคำว่า ป่ากองจาง หมายถึง จุดที่พักของช้างนั่นเอง มีชาวบ้านเล่าว่าเมื่อครั้งที่มีการสัมปทานป่า บริเวณนี้เป็นจุดที่ช้างได้ลากซุง ลากไม้ออกมาจากป่าและมาพักอยู่ที่จุดนี้ ทำให้ป่าไผ่บริเวณนี้ถูกทำลายไปมาก แต่ปัจจุบันชาวบ้านได้ช่วยกันฟื้นฟู ดูแลรักษา สภาพป่าไผ่ให้คืนกลับสู่ความสมบูรณ์เหมือนเดิม

ภาพ 4.12 จุดที่ 6 การเรียนรู้เรื่องป่าไม้

จุดที่ 7 การเรียนรู้ เรื่องชั้น โพลง มีดแต่ไม้ลับ เรื่องชั้น โพลง มีดแต่ไม้ลับ จุดนี้เป็นจุดที่ต้องการให้เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับ ระบบนิเวศการพึ่งพาอาศัยกัน เช่น จอมปลวกเวลาที่ปลวกย้ายออกไปทำรังใหม่ ก็จะมีจิ้งย้า ซึ่งเป็นแมลงชนิดหนึ่ง คล้ายผึ้งเข้ามาอาศัย ในสมัยโบราณชาวบ้านจะนำมูลของจิ้งย้ามาใช้ประโยชน์ เช่น การนำมาทำเชื้อเพลิง นำมาซ่อมกระบุง ซ่อมถังน้ำ ซ่อมเรือ เป็นต้น ทำให้เห็นว่าธรรมชาติเอื้อประโยชน์ให้กับสัตว์ที่อยู่ในป่า และคนในชุมชน ได้อย่างสมดุล

ภาพ 4.13 จุดที่ 7 การเรียนรู้เรื่องชั้น โพลง มีดแต่ไม้ลับ

จุดที่ 8 การเรียนรู้เรื่อง ไม้ในตำนาน จุดนี้เป็นจุดที่ต้องการให้เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับ ไม้ในตำนานที่เป็นความเชื่อของคนในอดีตและมีมาจนถึงปัจจุบัน ตรงนี้จะทำให้เด็กได้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากป่าอีกวิธีหนึ่ง เช่น

- 1) ไม้จี้ คือ ไม้ที่พระพุทธเจ้าใช้ผิงไฟ
- 2) ไม้ป้อเต้า คือ เวลาที่เราทำยุ่งฉางข้าวก็จะนิยมนำใบไม้ชนิดนี้มารองพื้น

เพราะเชื่อว่าทำให้กินข้าวได้นาน ไม้หมดเร็ว หรือ เวลาสร้างบ้านใหม่ ก็จะนำมารองกันหลุมเสาบ้านเพื่อเป็นสิริมงคลกับคนในครอบครัว

3) ไม้เหมียดคีน คือ นำมาใช้ทำไม้ด้าม หรือทำที่คนข้าวเหนียว

นอกจากที่กล่าวมานี้ยังมีไม้ดำนานอีกหลายชนิด ที่ให้เด็กได้เรียนรู้ และศึกษาทำให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้และเกิดจิตสำนึกที่ดีในการดูแลรักษาฐานทรัพยากรที่มีอยู่ให้ดีที่สุด

ภาพ 4.14 จุดที่ 8 การเรียนรู้เรื่องไม้ในดำนาน

จุดที่ 9 การเรียนรู้ เรื่องฝายแม้ว การเรียนรู้ เรื่องฝายแม้ว จุดนี้จะเป็นจุดที่ทำให้เด็กได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่อง การชะลอการไหลของน้ำ ประโยชน์ของฝายต่อระบบนิเวศ ชุมชน โดยเฉพาะในช่วงของหน้าแล้ง ซึ่งการทำฝายแม้วถือว่าเป็นพระราชดำริของในหลวงและเป็นสิ่งที่นำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมากมายมหาศาล ซึ่งนอกจากจะเป็นการชะลอการไหลของน้ำแล้ว ฝายแม้วยังช่วยในการคัดตะกอนของน้ำ และสร้างความชุ่มชื้นให้กับผืนป่าที่อยู่รอบๆ ฝายแม้วได้อีกด้วย

สาเหตุที่ต้องพาเยาวชนเข้าไปศึกษาเรียนรู้ในป่าก็เพราะว่า เนื่องจากในปัจจุบันเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยรู้จักการดำรงชีวิตที่ควบคู่กันไปกับป่าไม้อย่างคนในสมัยก่อนๆ จึงไม่รู้สึกผูกพัน ไม่มีความรักและหวงแหนผืนป่าของตนเอง ทำให้คนในปัจจุบันทำลายป่าไม้กันมากขึ้น และการที่ป่าไม้ถูกทำลายลงนี่เองเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น สัตว์ป่าไม่มีที่อยู่ใกล้สูญพันธุ์ ฝนไม่ตกตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง บางทีก็เกิดปัญหาน้ำท่วมดินถล่ม ปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านี้จะไม่เกิดขึ้นหากคนในปัจจุบันมีความผูกพันกับป่า เกิดความรักและหวงแหนในผืนป่าของตนเอง ดังนั้นกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจึงมีความคิดที่จะนำเด็กและเยาวชนเข้าไปศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับคุณประโยชน์ของป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อให้เด็กและเยาวชนเกิดความคิดปกป้องรักษาป่า รักษาป่า และเกิดความรัก ความหวงแหนในผืนป่าของตัวเอง

ภาพ 4.15 จุดที่ 9 การเรียนรู้ เรื่องฝายแม่ัว

4.5.4.2 กิจกรรมการปลูกป่า

กิจกรรมการปลูกป่า เน้นให้เยาวชนสร้างจิตสำนึก ในการดูแล รักษา ทดแทน ส่วนใหญ่จะมีการปลูกป่าในวันสำคัญ เช่น วันพ่อ วันแม่ วันเข้าพรรษา นอกจากนี้ยังมีการให้ความช่วยเหลือจากโครงการประชามเสริมธุรกิจพอเพียง ส่วนฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่อนุรักษ์ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ สำนักบริหารพื้นที่ 16 (เชียงใหม่) นายศักดิ์สิทธิ์ ปลายสุวรรณ เจ้าหน้าที่บริหารงานป่าไม้ 6 หัวหน้าโครงการเสริมธุรกิจพอเพียง กล่าวว่า “ในเรื่องของพันธุ์ไม้ที่ปลูก มีทั้ง หวาย กาแฟ ไม้สักทอง ไม้ประดู่ ฯลฯ นอกจากการบริจาคพันธุ์ไม้แล้ว ยังเป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในอนาคต พร้อมกับหลักการเสริมธุรกิจพอเพียง” กิจกรรมปลูกป่า เป็นการสอนให้เยาวชน รู้จักดูแลรักษาแล้ว ยังเป็นการเรียนรู้ในเรื่องของประโยชน์ของพันธุ์ไม้ต่างๆ พร้อมกับผลจากการที่มีป่าไว้ทั้งเพื่อการยังชีพและหารายได้จากป่า ความสำคัญของป่าต่อการดำรงชีวิต ซึ่งป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งนั้นยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนรายได้ส่วนหนึ่งของชุมชนจึงมาจากการท่องเที่ยวเหล่านี้เยาวชนมีบทบาทในการเป็นผู้นำเที่ยวพานักท่องเที่ยวเดินป่า ดังนั้นการปลูกป่าเป็นการทดแทนในส่วนที่ขาดหายไปประโยชน์สู่ออนาคตและลูกหลานต่อไป นางสุนีย์ แสงออน รองประธานกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กล่าวว่า “การปลูกป่าในแต่ละครั้งจะพยายามให้เยาวชนได้เข้ามามีบทบาทร่วม การปลูกป่าจะนิยมทำในวันสำคัญเป็นการเชื่อมโยงระหว่างศาสนาและการปลูกป่าเข้าด้วยกัน มีการสอนวิธีการปลูกต้นไม้แต่ละชนิดที่มีความแตกต่างตามสายพันธุ์ พร้อมทั้งเยาวชนได้เรียนรู้ไปในตัวบางคนปลูกป่าเสร็จ ก็ไปเก็บหาของป่าต่อ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ประโยชน์จากป่า”

ภาพ 4.16 กิจกรรมการปลูกป่า

กิจกรรมต่างๆ ที่มีการถ่ายทอดไปสู่เยาวชนนั้น ผ่านขั้นตอนการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนได้โดย

ขั้นที่ 1 การให้ความรู้โดยการบอกเล่าจากผู้รู้ ตามจุดฐานการเรียนรู้ ให้ตระหนักทราบคุณค่า ความสำคัญ เรียนรู้แหล่งที่มา ประวัติศาสตร์ สถานการณ์ปัจจุบัน

ภาพ 4.17 การให้ความรู้โดยการบอกเล่าจากผู้รู้

ขั้นที่ 2 ให้เยาวชนถอดบทเรียนด้วยการวาดรูป สะท้อนความคิดจากสิ่งที่ได้เรียนรู้

ภาพ 4.18 เยาวชนถอดบทเรียนด้วยการการวาดรูป

ขั้นที่ 3 การนำเยาวชนเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้จริงผ่านการปฏิบัติ เช่น การสำรวจชนิดพันธุ์พืช สมุนไพร พืชอาหาร

ภาพ 4.19 เยาวชนเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้จริงผ่านการปฏิบัติ

ขั้นที่ 4 ให้เยาวชนสะท้อนความคิดจากสิ่งที่ได้เรียนรู้จากป่า ด้วยการวาดภาพจากความคิดและวาดแผนการเรียนรู้ (Mind Map) เพื่อยกระดับการเรียนรู้ในด้านการใช้ความรู้ ความคิด การเชื่อมโยงความรู้ และพัฒนาทักษะการเรียนรู้

ภาพ 4.20 เยาวชนวาดภาพสะท้อนความคิดและแผนการเรียนรู้ (Mind Map)

ภาพ 4.21 การทำแผนการเรียนรู้

ขั้นที่ 5 เยาวชนนำเสนอผลการเรียนรู้ด้วยตนเอง ในการนี้กลุ่มเยาวชนได้คิดค้น การนำเสนอผ่านการเล่นละคร การแสดงบทบาทสมมติ ทำให้ตัวเยาวชนเองมีความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งยังเป็นการขยายความรู้สู่เยาวชนในพื้นที่ใกล้เคียงอีกด้วย

ภาพ 4. 22 เยาวชนนำเสนอผลการเรียนรู้ด้วยตนเอง

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน เริ่มจากวิถีการผลิตของชุมชนบ้านหัวทุ่ง เป็นวิถีที่ผูกโยงคน ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติเข้าด้วยกัน บนความเชื่อว่าทุกสิ่งต่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน ก่อให้เกิดประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อระหว่างผู้คน กับธรรมชาติสืบสานส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าหลายอย่างไม่อาจต้านทานกาลเวลาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ แต่ว่าหลายอย่างยังคงมีพลังยึดโยงผู้คนให้ประพฤติปฏิบัติต่อกันอยู่ หรือบางอย่างเกิดการผสมผสานกับความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อให้ได้ผลที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หรือบางอย่างก็ถูกรื้อฟื้นนำมาปรับใช้สถานการณ์ปัจจุบันอีกครั้ง จะเห็นว่า วิถีชีวิต วัฒนธรรมที่เป็นวิถีปฏิบัติของผู้คน ไม่ได้หยุดนิ่ง ตายตัว แต่มีการเคลื่อนไหว เลื่อนไหลและถูกรื้อฟื้นอยู่ตลอดเวลา ตามแต่สถานการณ์หรือเงื่อนไขในแต่ละช่วงเวลาและสถานการณ์นั่นเอง

การศึกษาในส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ดังต่อไปนี้

1) ผู้คนมีการส่งต่อทางวัฒนธรรม รูปแบบความเชื่อทางวัฒนธรรมกันตลอดเวลา ทั้งการส่งต่อจากพ่อสู่ลูก จากพ่อครูสู่ลูก จากกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสู่ลูกหลาน ด้วยความตั้งใจที่จะส่งต่อด้วยการเรียนรู้แบบที่หลากหลาย เช่น หลักสูตรท้องถิ่น ครูปราชญ์ชาวบ้าน การรวบรวมข้อมูลหรือเรื่องเล่าของชุมชน หรือสร้างพื้นที่รูปธรรมการเรียนรู้ เช่น พื้นที่การเรียนรู้เรื่องวัฒนธรรมการทำนา ระบบเหมืองฝาย ป่าชุมชน หรือผ่านการสร้างเครือข่ายเยาวชนในพื้นที่ ซึ่งการสร้างรูปแบบการส่งต่อแบบนี้ผู้ใหญ่หรือผู้รู้ทั้งหลายไม่ได้มุ่งหวังที่จะให้เด็กหรือคนรุ่นใหม่จะต้องปฏิบัติตามแบบแผนเหล่านั้นเหมือนอย่างคนรุ่นก่อนได้ทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็หวังที่จะให้มีโอกาสได้สัมผัสรับรู้และเห็นคุณค่าความสำคัญของวิถีการดำเนินชีวิตในรูปแบบต่างๆ

2) ผู้รู้ ซึ่งเป็นกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ได้ร่วมตัวกันในการสร้างการเรียนรู้แก่เด็กๆ ในพื้นที่ โดยเข้าไปร่วมมือกับโรงเรียนสร้างหลักสูตรท้องถิ่น บอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิต วัฒนธรรม ของผู้คนในชุมชน สมุนไพรพื้นบ้านในป่า ระบบการเกษตร การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในงาน ประเพณีของผู้คน กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ใช้การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริงเรื่องการจัดการป่าชุมชน เชื่อมการเรียนรู้ของเยาวชนไปยังการเรียนรู้ด้านประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน หรือการ รื้อฟื้นความเชื่อกับพิธีกรรมเกี่ยวกับวิถีการผลิตโดยการสร้างพื้นที่รูปธรรมในการเรียนรู้ เช่น พิธี บวชป่า

3) การถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบนี้คือส่งต่อและการถ่ายทอดโดยใช้รูปแบบของ การสร้างพื้นที่รูปธรรมสร้างและจัดรูปแบบวิธีการถ่ายทอดที่ค่อนข้างเป็นระบบ หลากหลายวิธี ในชุมชนบ้านหัวทุ่ง การรวบรวมเรื่องราวของประวัติศาสตร์ชุมชน การรวบรวมเรื่องเล่า การละเล่น ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ช่วยในการยึดโยงระหว่างผู้คนและวิถีชุมชนที่อย่างน้อยท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงต่างๆ บันทึกเรื่องราวต่างๆ จะเป็นพื้นที่ของการผลิตซ้ำวิถีชุมชน

4) ในขณะที่บางเรื่องบางอย่าง ที่จะต้องปรับวิธีการในการสร้างการเรียนรู้ผ่าน ความเชื่อและจิตสำนึกในระดับบุคคลและระดับชุมชน เช่นความเชื่อเรื่องผี จิต ที่ไม่สามารถสร้าง การเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ และขณะเดียวกันเมื่อความเชื่อดังกล่าวไม่อาจจะจับต้องหรือ พิสูจน์ได้ หากเจอคำถามหรือคำอธิบายจากปรากฏการณ์เหล่านั้น จึงจำเป็นต้องอธิบายในรูปแบบ อื่นที่สามารถหาการยึดโยงของคำอธิบายบนหลักการและเหตุผลได้ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่มาอธิบายความ เชื่อเรื่องผี มาเป็นการใช้ชุดคำอธิบายเรื่องบุญ กรรม ความดี ทำชั่วแทน หรืออธิบายเรื่อง พฤติกรรม ความเชื่อเรื่องจิต เป็นเกราะป้องกันการทำความชั่วของผู้คนแทน

5) แม้ว่าท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก แต่การที่ชุมชนมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดการพัฒนาความรู้ด้วยการผสมผสานบูรณาการความรู้ ภายใต้นับความรู้ภายนอก จึงสามารถปรับตัวภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ เพราะผู้คน ในพื้นที่ ตลอดจนเด็กๆ ยังเชื่อมั่นว่าสืบทอดวัฒนธรรมต่างๆ ของพวกเขา ยังคงอยู่ การยอมรับถึง การเปลี่ยนแปลงและสร้างรูปแบบวิธีการในการสืบทอดและสืบสานวิถีชีวิตของผู้คนที่เหมาะสม กับยุคสมัย ช่วยลดความตึงเครียดของคนต่างรุ่นลงน้อยลง

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ความ เชื่อเรื่องพุทธกับผี หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในพื้นที่ ที่สื่อผ่านประเพณี พิธีกรรมต่างๆ คงดำรงอยู่อย่างที่เคยเป็นมา วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความแตกต่างหลากหลายจึงไม่ได้

หยุดนิ่งมาตั้งแต่ต้น แต่กลับมีการผสมกลมกลืน ปรับตัว ผลิตซ้ำบนบริบททางสังคมอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต

4.6 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสู่เยาวชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา

กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน บ้านหัวทุ่ง ตำบลเชียงดาว มีการอนุรักษ์การจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพมาแต่ดั้งเดิม ทั้งยังมีการจัดการด้วยกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นต่อรุ่นอย่างต่อเนื่อง ทำให้มี องค์ความรู้อย่างลึกซึ้งในหลากหลายด้าน มีสำนักสาธิตการเข้าไปร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชน อาศัยวิธีการถ่ายทอด 3 วิธีคือ

1) การถ่ายทอดผ่านความเชื่อ 2) การถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมของชุมชน และ 3) ถ่ายทอดผ่านกิจกรรมและการปฏิบัติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้กลุ่มเยาวชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนัก ในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน ส่งผลให้เยาวชนมีจิตสำนึกสาธารณะที่จะเข้าไปมีบทบาทในการสืบทอดและอนุรักษ์ โดยใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน ซึ่งวิธีการถ่ายทอดดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการศึกษาของ วินัย วิระพัฒนานันท์ และบานชื่น สีพันพ้อง (อ้างแล้ว) กล่าวว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการศึกษาที่เน้นความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ปัจจัยทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์เพื่อสร้างเจตคติ พฤติกรรม และค่านิยม ในอันที่จะรักษาหรือพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิตของตนเอง และของมนุษย์โดยส่วนรวม และงานศึกษาของ ประสาน ตั้งสิกบุตร (2550) ได้อธิบายถึงหลักการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในกลุ่มมือการพัฒนาหลักสูตรการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำปิง สำหรับเยาวชน อย่างชัดเจน โดยใช้เกณฑ์การประเมินผู้เรียนประเมินคุณลักษณะ 5 ด้าน ตามหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษาได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ เจตคติ และการมีส่วนร่วม โดยใช้ระดับการประเมินตามแบบรูบริก (Rubric) มาปรับใช้ในการวิเคราะห์ผลการศึกษาเรื่องวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.6.1 การสร้างความรู้ความเข้าใจ

ความรู้ความเข้าใจ คือ การมีความรู้เรื่องความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ทำให้เข้าใจปัญหาและผลกระทบ ซึ่งมีส่วนสำคัญในละการอนุรักษ์ ผ่านการถ่ายทอดทั้งการเล่าเรื่องราว ประสบการณ์ ความเชื่อ การปฏิบัติ จึงเป็นความรู้ที่จำแนกรายละเอียดได้ ดังนี้

1) ความจำ คือ ความสามารถในการจำเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศได้ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนทั้งในด้านการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ เยาวชนสามารถจดจำสิ่งต่างๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดได้เป็นอย่างดีผ่านการเล่าเรื่อง และการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้เส้นทางศึกษาระบบนิเวศ เช่น ความจำเกี่ยวกับองค์ประกอบของระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ความจำในคุณลักษณะของพืชผัก สมุนไพร สรรพคุณ ความจำเกี่ยวกับเนื้อหาสาระด้านประวัติศาสตร์ที่ป่าบ้านหัวทุ่งถูกสัมปทานจนเกิดความเสื่อมโทรม รวมทั้งสามารถจำได้ว่าต้นไม้ชนิดใด เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์จากการได้รับฟังการถ่ายทอดผ่านความเชื่อ เด็กหญิงกาญจนา ชันคำ “กล่าวว่า การที่ได้เรียนรู้เรื่องต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์กับกลุ่มสตรีผู้ ทำให้ได้เกิดความเข้าใจว่าต้นไม้ชนิดใด ที่ต้องดูแลรักษา เช่น ต้นตะเคียน ต้นที่มีผ้าเหลืองผูกไว้ และชนิดใด สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เช่น ต้นกล้วย ต้นไผ่”

2) การจำแนกแยกแยะ คือ ความสามารถในการจำแนกองค์ประกอบต่างๆ ในระบบนิเวศและสามารถจำแนกแยกแยะปัญหาและผลกระทบได้ กลุ่มเยาวชนสามารถจำแนกคุณลักษณะต่างๆ ขององค์ประกอบในระบบนิเวศได้ เช่น ไม้เลื้อยจะขึ้นในป่าที่มีความหนาแน่นและชื้น หรือ ดินที่มีลักษณะเป็นโพรงปลวกมักจะมีเห็ดขึ้น แต่เห็ดบางชนิดก็จะขึ้นตามขอนไม้ที่ผุพังแล้ว เป็นต้น ความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศยังทำให้เยาวชนสามารถแยกแยะปัญหาได้ เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง สามารถจำแนกได้ว่าเกิดจากสาเหตุการตัดไม้ทำลายป่า และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน้ำ ทำให้แหล่งน้ำตามธรรมชาติแห้งลงรวมถึงแหล่งน้ำซับหรือน้ำใต้ดิน กระทบถึงระบบนิเวศดินทำให้ดินแห้ง และพังทลายเมื่อเกิดน้ำท่วม รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพลดลง เป็นต้น

3) การวิเคราะห์ คือ ความสามารถในการจัดกลุ่ม จำแนก และบอกความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในระบบนิเวศได้ เมื่อกลุ่มเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจในองค์ประกอบและความสำคัญของระบบนิเวศแล้ว จึงสามารถวิเคราะห์ปัญหาได้ เช่น การเกิดปัญหาความแห้งแล้ง เพราะมีสาเหตุมาจากการที่ป่าไม้ถูกทำลาย จึงส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงถึงระบบนิเวศดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งนี้เพราะต้นไม้ในป่ามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอื่น คือ เป็นสิ่งที่ช่วยรักษาความชุ่มชื้นของผิวดิน เป็นแหล่งกำเนิดดินน้ำลำธาร และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด ดังที่ เด็กหญิงวิริญา กัณทะ ได้อธิบายว่า “จากการได้เรียนรู้เรื่องป่า

สัมปทานในอดีตทำให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น ในบางส่วนยังเหลือร่องรอยที่เกิดขึ้นอยู่ จึงไม่ยากให้เกิดขึ้นเหมือนอดีตที่ผ่านมา”

4) การสังเคราะห์ คือ ความสามารถในการประมวลความรู้ โดยกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเยาวชน แล้วนำความรู้ที่ได้มาสรุปเป็นแผนภาพความคิด (Mind Mapping) ซึ่งกลุ่มเยาวชนสามารถวาดรูปสะท้อนความคิดโดยสามารถระบุความหลากหลายทางชีวภาพในทรัพยากรป่าไม้ ความเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรป่าไม้กับทรัพยากรดิน และน้ำ สามารถระบุประโยชน์และความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติโดยรวม สามารถเชื่อมโยงความสัมพัทธ์ระหว่างคนกับป่าที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

5) การนำไปใช้ กลุ่มเยาวชนสามารถนำความรู้ที่ได้เรียนรู้ไปปรับใช้ในวิถีประจำวันได้เช่น เข้าไปหาของป่าได้ด้วยตนเอง อาทิ การหาเห็ด หาปลา สามารถใช้สมุนไพรจากป่ารักษาเบื้องต้นได้ อาทิ บางครั้งเมื่อเข้าป่าแล้วนำขมิ้นทาเพื่อป้องกันยุง หรือการนำหนามต้นจิวมาทำท่อนเบ็ดเพื่อนำไปตกปลาได้ เป็นต้น

ดังนั้น การที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่เยาวชนนั้น ได้มุ่งเน้นให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง ทั้งผ่านการบอกเล่าหรือการเล่าเรื่อง เช่น การเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ของป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง ทำให้เยาวชนได้เรียนรู้ถึงความเป็นมาจากประสบการณ์ของผู้ถ่ายทอดเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของป่า เยาวชนเกิดความรักความหวงแหนป่าอันเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น ชุมชนขาดแหล่งปัจจัยสี่ในการยังชีพ ส่งผลกระทบถึงคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี หรือ การประสบปัญหาความแห้งแล้ง เนื่องจากป่าบริเวณนี้เป็นป่าต้นน้ำ เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสำคัญหลายสาย ทั้งยังเป็นแหล่งน้ำซับใต้ดินหรือน้ำรูที่มีน้ำให้ใช้ตลอดปี เป็นต้น จึงทำให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องดิน น้ำ ป่า ในฐานะเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดระบบนิเวศที่สมบูรณ์

4.6.2 ความตระหนัก

ความตระหนักคือ เป็นความสำนึก ความรู้ตัว ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่างๆ ที่ประสบในสิ่งแวดล้อมขณะนั้นๆ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความตระหนักต่อความสำคัญของทรัพยากรป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง มีความรู้ความเข้าใจสาเหตุปัญหาจากประวัติศาสตร์การสัมปทานป่าในอดีตจึงได้เริ่มให้ความสนใจที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน โดยพยายามที่จะมีการศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อม สาเหตุ

ผลกระทบหาแนวทางในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จากนั้นจึงเกิดแนวคิดในการจัดตั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนในนาม “กลุ่มแม่หญิงฮักถิ่น” เพื่อดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง พร้อมกับสร้างการมีส่วนร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง กลุ่มสมุนไพรร โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน เสริมสร้างและขยายเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่มที่จะนำไปถ่ายทอดต่อไป ดังที่ ทนงค์ ประสบกิตติคุณ (2534) กล่าวว่า ความตระหนักเป็นความสำนึก เป็นความรู้ตัว เป็นความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่างๆ ที่ประสบในสิ่งแวดล้อมที่อยู่ ดังนั้นความตระหนักจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อบุคคลได้รับการสัมผัสจากสิ่งเร้าในสภาวะแวดล้อม เกิดการรับรู้และนำไปสู่การเกิดความคิดรวบยอด การเรียนรู้และความตระหนักนำไปสู่ความพร้อมที่จะแสดงการกระทำหรือแสดงพฤติกรรมต่อไป

กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจึงได้เล็งเห็นความสำคัญในการสร้างความตระหนักสู่เยาวชนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมโดยให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศป่า เข้าใจปัญหาและผลกระทบจากการทำลายป่า เยาวชนจึงให้เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การเล่าประวัติศาสตร์ ทำให้เยาวชนได้รับรู้ถึงปัญหาและผลกระทบจากการทำลายป่า และแนวทางการพัฒนาฟื้นฟูสภาพป่าให้ฟื้นคืนสภาพอุดมสมบูรณ์ จึงไม่ควรที่จะทำลาย และช่วยกันอนุรักษ์ดูแลต่อไป เพราะป่ามีคุณค่าโดยตรงกับการดำรงชีวิต

4.6.3 เจตคติ

เจตคติ คือ การมีความรู้สึกรักและหวงแหนต่อทรัพยากร เกิดค่านิยมที่ดีที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน เมื่อกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติของป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง เกิดความรักและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพ จึงมีแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร ดังเช่น กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์กับคณะกรรมการป่าชุมชน หรือการนำความรู้ไปถ่ายทอดสู่เยาวชนเพื่อสร้างความตระหนักและเจตคติที่ดี เมื่อเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจ เกิดความตระหนัก ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว จึงมีความรู้สึกรักและหวงแหนทรัพยากรในชุมชนของตน มีแรงจูงใจที่พร้อมจะเข้าไปมีส่วนร่วมทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ต่างๆ เช่น การเข้าไปร่วมกิจกรรมปลูกป่า การทำแนวกันไฟ ร่วมกับกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง เมื่อเยาวชนได้มี การสืบทอดและเรียนรู้วิธีการอนุรักษ์ก็จะทำให้เยาวชนมีความรู้จากการลงมือปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ระวีวรรณ ชินนะตระกูล (2540) กล่าวว่า การสอนสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นการศึกษาระดับใดหรือสาขาใดล้วนมีเป้าหมายเพื่อสร้างเจตคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม เกิด

ความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการสอนวิชาสิ่งแวดล้อมที่จะให้ผลดีนั้นจะต้องเข้าใจเรื่องราวของเจตคติ และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของนักเรียนที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

4.6.4 ทักษะ

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมโดยรอบนั้น จะเห็นได้ว่าสืบเนื่องมาจากการที่มนุษย์ยังขาดความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีระบบกฎเกณฑ์ในการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ เป็นไปตามธรรมชาติ และขาดความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิตและองค์ประกอบอื่นๆ ของความเป็นมนุษย์ โดยที่มนุษย์เองก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม (วินัย วีระวัฒนานนท์ และบานชื่น ศรีผ่องพันธ์, 2539) จึงต้องการที่จะให้มนุษย์ได้ศึกษาเรียนรู้เข้าใจถึงธรรมชาติพร้อมทั้งองค์ประกอบอื่นภายในระบบธรรมชาติ การมองเห็นสิ่งแวดล้อมทั้งหมดเป็นองค์รวม จนสามารถที่จะแยกแยะส่วนประกอบหรือจำแนกประเภทลักษณะ กลไกการทำงานภายในสิ่งแวดล้อมได้ว่าประกอบไปด้วยอะไรบ้าง แต่ละส่วนมีบทบาทมีหน้าที่อย่างไร รู้ว่าระบบนิเวศประกอบด้วยอะไร แต่ละหน่วยในระบบนิเวศทำหน้าที่อย่างไร รู้ว่าองค์ประกอบอย่างหนึ่งเข้ากับองค์ประกอบหนึ่งได้ แต่อีกส่วนประกอบหนึ่งอาจเข้ากับองค์ประกอบอื่นไม่ได้ เช่น การที่สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็น คน พืช สัตว์ นอกจากมีโครงสร้างเฉพาะตนแล้วยังต้องทำหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของระบบนิเวศในการรับส่งธาตุและพลังงานภายในระบบนิเวศอีกด้วย (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2539) เพื่อที่จะช่วยทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม วิธีการให้การศึกษาศึกษาและฝึกอบรมบางวิธีสามารถให้ความรู้และทักษะเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี (สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2542) ทั้งนี้การสร้างทักษะทางสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมเกิดทักษะความชำนาญในการศึกษาค้นคว้าพิสูจน์ คาดการณ์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะได้หาทางป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเกิดขึ้นรวมไปถึงให้มีความชำนาญในการจัดการหรือแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เป็นการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ทั้งด้านการค้นหาข้อมูล การสื่อสารแลกเปลี่ยนและการทำงาน (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2549)

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มสตรีผู้นำชุมชนให้ความสำคัญในเรื่องทักษะ มีการพัฒนาทักษะในแต่ละด้านที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาดังนี้

1) การพัฒนาทักษะการค้นหาข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ โดยอาศัยทักษะการสังเกต เป็นพื้นฐานการเรียนรู้เพื่อค้นหาข้อมูลด้านทรัพยากรจากป่า ดังที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนร่วมกันค้นหา

ข้อมูล พืชผัก พืชสมุนไพร พร้อมกับนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อรวบรวมให้เป็นชุดความรู้ของกลุ่ม

2) พัฒนาทักษะด้านการสื่อสาร โดยอาศัยการสื่อสารสองทาง (Two ways Interaction) หรือการพูดคุยปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ระหว่างสมาชิกในกลุ่มให้เกิดการระดมความคิด ดังที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการค้นหาข้อมูลด้านทรัพยากรจากป่า

3) พัฒนาทักษะด้านการทำงาน เป็นการทำงานกลุ่มอย่างมีระบบ แบบแผน การคิดวิเคราะห์ นำข้อมูลที่ได้ มาจัดหมวดหมู่ และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดังที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนจัดทำชุดความรู้ด้านพืชจนสามารถจัดทำเป็นตารางสมุนไพร และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับปราชญ์สมุนไพรเพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจด้านพืชสมุนไพรให้มากขึ้น รวมถึงการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ไปยังหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ อาทิ โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน หน่วยงานภายนอกที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงาน เป็นต้น

4.6.5 การมีส่วนร่วม

กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งในการกิจกรรมการอนุรักษ์ โดยสร้างการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกัน เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องพืชสมุนไพรซึ่งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความรู้จากการเรียนรู้ในชีวิตประจำวันแต่มีการเสริมสร้างความรู้ด้านพืชสมุนไพรให้มากขึ้นด้วยการเรียนรู้จากปราชญ์สมุนไพร แล้วสร้างการมีส่วนร่วมในการวางแผนการทำงาน เช่น การวางแผนการจัดทำแหล่งการเรียนรู้ให้กับเยาวชนหรือเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ร่วมกับโครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงและคณะกรรมการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เช่น กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเยาวชน โดยนำกลุ่มเยาวชนเข้ามาเรียนรู้ในป่าผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ อาทิ การเก็บเห็ด การหาหน่อไม้ รวมถึงการทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และป้องกัน อาทิ การปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ การทำแนวกันไฟ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เช่น กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนช่วยกันดูแลป่าหลังจากการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ และประเมินความสำเร็จในการทำงานหรือประเมินผลจากการสะท้อนความคิดของกลุ่มเยาวชนผ่านกิจกรรมการวาดรูป Mind mapping เป็นต้น

สรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เยาวชนของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนด้วย กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา อาศัยหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด

ความรู้ เพราะ การถ่ายทอดได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่อาศัยการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ทำให้เยาวชนเกิดความตระหนัก ในคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น นำไปสู่การสร้างเจตคติที่ดี ที่จะเกิดแรงจูงใจในการร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร ด้วยความมีจิตสาธารณะที่จะสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร ดังที่สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2554) ได้อธิบายไว้ว่า การมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อมศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมมีโอกาส และเกิดแรงจูงใจที่จะเข้าไปร่วมกิจกรรมแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทุกระดับ เพื่อให้เกิด ความรู้ความเข้าใจ ทักษะ เจตคติ และความตระหนักในตัวของคนมีจุดมุ่งหมายเพื่อการอนุรักษ์ รักษาทรัพยากรซึ่งเป็นสมบัติของชุมชนและส่งผลให้มีกระบวนการสืบทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล ระหว่างกลุ่มต่อไป

4.7 ผลการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ผู้เยาวชน

การศึกษาเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนผู้เยาวชน สะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน โดยใช้ฐานความรู้และหลักการที่เกี่ยวกับ แนวปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งจะมีความลักษณะการพัฒนา จำแนกได้เป็น 4 ระดับ

4.7.1 ระดับที่ 1 การยกระดับการเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน ในระดับการเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (About the environment) คือ การให้ผู้เรียนมีความรู้และความเข้าใจการทำงานของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนผลกระทบจากกิจกรรมของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม และอยู่ในขั้นตอนของการก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ (Knowledge) ตามหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา เพราะ ทำให้บุคคล กลุ่ม และชุมชนได้รับประสบการณ์และความรู้ ที่จะเข้าใจถึงหลักการ และแนวคิด ในอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน เกิดเป็นความตระหนักต่อคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติด้วยการตั้งคำถามต่อปัญหาพร้อมทำความเข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น จึงเกิดแรงจูงใจที่จะนำความรู้ไปใช้พัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มั่นคง การถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนก่อให้เกิดการเรียนรู้ในฐานะเป็นผู้ถ่ายทอดเพราะได้มีการทบทวนความรู้ รวบรวมความรู้ที่จะนำมาถ่ายทอด และในขณะที่ถ่ายทอดก็ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทั้งระหว่างสมาชิกในกลุ่มและระหว่างเยาวชน ทำให้เกิดเป็นความรู้ความเข้าใจของกลุ่มมากกว่า ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน มี 4 ด้าน คือ

1) ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ลักษณะของสิ่งแวดล้อม คุณค่าของสิ่งแวดล้อม เช่น ความรู้ในด้านความเชื่อมโยงระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ซึ่งในป่าบ้านหัวทุ่งมีทรัพยากรป่าไม้ที่สมบูรณ์ กล่าวคือ มีต้นไม้ใหญ่น้อยมากมายหลายชนิดหลายพันธุ์ เป็นได้ทั้งอาหารและสมุนไพรการมีป่าอุดมสมบูรณ์ส่งผลให้ดินมีคุณภาพดีทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตเร็ว ทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดอาหารจากป่า เช่น เห็ด แมลง และป่าไม้ยังเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารสำคัญ เช่น ชุนน้ำรู ทั้งนี้บริเวณป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งยังมีแหล่งน้ำซับหรือน้ำใต้ดินที่มีน้ำออกตลอดปีทำให้แหล่งน้ำไม่แห้งขอดในฤดูแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำยังเป็นการเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศด้วย เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ เช่น กุ้ง ปลา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารให้กับชุมชน ดังที่แม่หล้า ศรีบุญยัง ได้อธิบายว่า “การมีป่าที่สมบูรณ์ทำให้อากาศสดชื่นเพราะต้นไม้ช่วยผลิตอากาศ การมีต้นไม้ใหญ่เล็กหลากหลายชนิดเป็นผลดีเพราะรากจะช่วยยึดเกาะหน้าดินไม่ให้พังทลายและช่วยกักเก็บน้ำไว้ใต้ดินเพื่อให้ดินชุ่มชื้นตลอดเวลา ก่อให้เกิดแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เมื่อน้ำระเหยกลายเป็นไอก็ทำให้เกิดฝนตก ซึ่งเป็นวัฏจักรของธรรมชาติ” ถ้ากล่าวของแม่หล้า แสดงให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศที่เชื่อมโยงถึงกัน และนายณัฐพงษ์ จินาเดช ยาวชนบ้านหัวทุ่ง ได้อธิบายเสริมว่า “การมีระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ที่อุดมสมบูรณ์ทำให้มีสัตว์เข้ามาอาศัยมากขึ้น เช่น นก กระรอก ไก่ป่า กวาง ซึ่งอาจจะมาจากคอยหลวงเพื่อมากินน้ำตามแหล่งน้ำ และยังมีสัตว์อื่นที่เป็นอาหารได้ เช่น ไช้ผดแดง ผึ้ง ต่อ แตน แมงมัน หรือแม้แต่สัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง ซึ่งกลุ่มเยาวชนเคยจับปลาไปให้ผู้ปกครองประกอบอาหารได้ด้วย” ซึ่งสิ่งที่กลุ่มเยาวชนกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจในด้านนิเวศวิทยาที่เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของระบบนิเวศกับสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกัน

2) ความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหา จากการที่ชุมชนบ้านหัวทุ่งเคยประสบปัญหาป่าเสื่อมโทรมจากการสัมปทานป่าไม้ให้กับอังกฤษค้าไม้เมื่อในอดีต โดยการตัดไม้แบบ Clear cut เป็นการตัดแบบไม่เลือกชนิดของไม้ จึงทำให้ระบบนิเวศทั้งป่าไม้เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ผืนป่าบ้านหัวทุ่งที่เคยอุดมสมบูรณ์กลายเป็นป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรม ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง และเกิดปัญหาความแห้งแล้งเพราะแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารถูกทำลาย กระทั่งถึงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนต้องแย่งชิงน้ำทิ้งเพื่อการอุปโภคบริโภค และการเกษตร ขาดแหล่งปัจจัยสี่ที่เคยได้พึ่งพิงจากป่าทั้งไม้ในการสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือน แหล่งสมุนไพร ยารักษาโรค และแหล่งอาหารจากป่า วิถีชีวิตที่เคยพึ่งพาทรัพยากรจากป่าก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ผลกระทบดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาที่แท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในมิติของคุณค่าต่อการดำรงชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังที่ นางศรีวรรณ ภูมิรัตน์ กล่าวว่า “เมื่อก่อนป่าเคยสมบูรณ์มาก มีต้นไม้

สักใหญ่ๆ เต็มผืนป่า แต่ตอนนี้เหลือเพียงร่องรอยของต้นไม้ให้เห็นเท่านั้น เมื่อป่าถูกทำลายจนราบ เป็นหน้ากลอง เกิดปัญหาดินแข็ง แหล่งน้ำแห้งขอด สัตว์ป่าก็หายไป พืชผักต่างๆ ที่เคยเก็บกิน ก็หายไป ที่สำคัญคือไม้จำพวกเถาวัลย์เพราะเป็นตัวชีวิตของความอุดมสมบูรณ์ของป่าได้เป็นอย่างดี ถ้าป่าสมบูรณ์จะมีไม้เถาวัลย์ขึ้นอยู่” จากคำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจ ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาว่า การที่ป่าไม้ถูกทำลายส่งผลให้ทรัพยากรอื่นๆ ถูกทำลายไปด้วย เพราะป่าไม่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรอื่นๆ ในฐานะเป็นระบบนิเวศเดียวกัน

3) ความรู้ความเข้าใจถึงวิธีการแก้ปัญหา จากการที่ชุมชนมีความรู้และเข้าใจถึง สาเหตุที่แท้จริงของปัญหา ทั้งยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า เป็นอย่างดีมาโดยตลอดทั้งจากการได้ถ่ายทอดเรื่องราวจากคนในอดีตในเรื่องป่าสัมปทาน และการมีความรู้ด้านระบบนิเวศดินน้ำป่าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและการเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน แม่ห้ำ ศรีบุญยัง จึงเกิดแนวความคิดที่อยากจะมีส่วนร่วมในการรักษาป่าเพื่อให้เป็นแหล่งใช้ประโยชน์ทางตรง เช่น แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และแหล่งใช้ประโยชน์ทางอ้อม คือ เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งผลิตอากาศ ป้องกันการพังทลายของหน้าดินรวมถึงเป็นแหล่งป้องกันภัยธรรมชาติ เช่น ลมพายุ น้ำท่วม เป็นต้นจึงมีความเข้าใจปัญหาและค้นหาวิธีแก้ไข ด้วยการปลูกป่าทดแทนและจำแนกประเภทป่าเป็นป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชน ในขณะนั้น แม่ห้ำ ศรีบุญยัง ได้ร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน และดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการป่า และเริ่มได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มองค์กรภายนอกชุมชนมากขึ้น เช่น โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน มูลนิธิ YMCA จึงเป็นการเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับป่ามากยิ่งขึ้น

4) ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เมื่อแม่ห้ำ ศรีบุญยัง ได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนจึงเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าเป็นอย่างมาก ประกอบกับแม่ห้ำเองมีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ เมื่อได้รวมตัวและจัดตั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนขึ้นมาแล้ว จึงดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า เช่น การมีส่วนร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนในการปลูกป่าเนื่องในโอกาสสำคัญต่างๆ การทำแนวกันไฟ รวมถึงการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมในการอนุรักษ์ เช่น การบวชป่า การเลี้ยงผีผาย เป็นต้น

4.7.2 ระดับที่ 2 การยกระดับการเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับประยุกต์ใช้ความรู้ในชีวิตประจำวันของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน

การยกระดับการเรียนรู้โดยการปรับประยุกต์ใช้ความรู้ในชีวิตประจำวันของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน อยู่ในระดับการเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม (In the environment) คือ การมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมโดยตรง ซึ่งเป็นการพัฒนาทักษะเป็นสำคัญ หรืออยู่ในขั้นของการให้บุคคลและสังคมมีทักษะ (Skill) ตามหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา คือ การนำความรู้ความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมไปสู่การวิเคราะห์ การคาดการณ์ล่วงหน้า เพื่อเตรียมการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงการมีความสามารถในการจัดการเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม การมีทักษะของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนประกอบด้วยทักษะใน 2 ระดับคือ

1) ทักษะส่วนบุคคล สมาชิกในกลุ่มมีการพัฒนาทักษะในด้านการคิด การวางแผน และการปฏิบัติ ดังนี้

1.1) การคิด เกิดการพัฒนาการคิดแบบมีหลักการและเหตุผล เรียนรู้ถึงปัญหา คิดค้นหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาได้ เมื่อมีการถ่ายทอดสู่เยาวชนก็ต้องมีการคิดอยู่ตลอดเวลาเพราะเป็นผู้ถ่ายทอดต้องให้ความรู้แก่ผู้รับการถ่ายทอด ทั้งยังเสริมสร้างการคิดแบบมีระบบกล่าวคือ การที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศและนิเวศวิทยาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี ทำให้เกิดกระบวนการคิดที่เชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมทั้งระบบได้ เช่น การมีความรู้ด้านระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ทำให้กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเกิดความคิดที่จะรักษาป่าเพื่อรักษาแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ไม้ยังเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ด้วย เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร ซึ่งการพัฒนาทักษะด้านความคิดดังกล่าวยังนำไปสู่การคาดการณ์ในอนาคตเพราะกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ไว้ให้คนรุ่นถัดไปได้ใช้ประโยชน์ด้วย

1.2 การวางแผน เมื่อมีแนวความคิดขึ้นมาแล้ว จึงมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในขณะนั้นมีสมาชิกที่เป็นกลุ่มแม่บ้านและมีความสนใจจำนวน 49 คน ร่วมกันวางแผนการดำเนินงานจึงเกิดเป็นแผนการทำงานขึ้น ซึ่งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้กำหนดตารางกิจกรรมการทำงาน โดยการให้สมาชิกแต่ละคนซึ่งมีทักษะและความรู้ด้านการเก็บหาของป่าเป็นอาหาร ช่วยกันรวบรวมรายชื่อของต้นไม้ในป่าที่ตนเองรู้จัก พร้อมระบุสรรพคุณทางยา ลักษณะการนำไปประกอบอาหาร และแหล่งที่มา มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลด้านพันธุ์ไม้ให้เป็นข้อมูลของกลุ่มและเผยแพร่แลกเปลี่ยนต่อไป

3) การปฏิบัติ กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนร่วมกันทำกิจกรรม 1 วัน ตามแผนปฏิทินการทำงาน โดยแต่ละคนเข้าไปรวบรวมข้อมูลแล้วนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และสรุปผลร่วมกัน

ระดับที่ 2 ทักษะในระดับกลุ่ม เป็นทักษะการทำงานร่วมกันหรือการมีส่วนร่วม ในการทำกิจกรรมของกลุ่มในด้านการร่วมคิด วางแผน/ปรึกษาหารือ และร่วมปฏิบัติ ดังเช่น กิจกรรมการจัดทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ ซึ่งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดทำ กับ YMCA และกลุ่มป่าชุมชน โดยเริ่มจาก

1) การร่วมคิด เป็นการร่วมแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างกลุ่ม โดยกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเป็นผู้เสนอความคิด ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อต้องการใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้ใช้กิจกรรมเป็นฐานการเรียนรู้ให้กับเยาวชน ชุมชน และผู้สนใจจากภายนอก ซึ่งมีคณะกรรมการป่าชุมชนร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และให้คำปรึกษาในเรื่องป่า โดยมีองค์กร YMCA ทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยง จึงเป็นการพัฒนาทักษะด้านการมีส่วนร่วมในการคิดของกลุ่ม

2) การร่วมวางแผนและปรึกษาหารือ ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้นต้องอาศัยความรู้ความชำนาญในหลากหลายด้าน เช่น ด้านสมุนไพรต้องมีปราชญ์สมุนไพรคอยให้ความรู้ด้านพิธีกรรมก็ต้องมีผู้นำทางพิธีกรรมเป็นผู้ให้ความรู้ ความรู้ด้านพันธุ์ไม้ก็ต้องผู้รู้ซึ่งในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งมีมอดไม้ที่เคยทำการตัดไม้และค้าไม้ในอดีต จึงเป็นผู้มีประสบการณ์ด้านพันธุ์ไม้เป็นอย่างดี เป็นต้น การวางแผนปรึกษาหารือกันจึงเป็นการรวบรวมผู้รู้ทั้งหลายที่อยู่ในชุมชนมามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ในชุมชนให้กลายมาเป็นชุดความรู้ของชุมชน จากนั้นจึงวางแผนการทำงานโดย การกำหนดสถานที่ การกำหนดเส้นทางเดิน การกำหนดผู้มีส่วนร่วม การแบ่งโซนการเรียนรู้ และในที่สุดก็ได้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ 9 จุด เป็นแหล่งเรียนรู้ กล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาศักยภาพแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนได้ แล้วนำกลุ่มเยาวชนเข้าไปศึกษาเรียนรู้ในป่าในช่วงวันหยุด เสาร์-อาทิตย์ โดยที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน เป็นผู้รู้คอยให้ความรู้กับเยาวชน บางครั้งก็มีกลุ่มป่าชุมชนเข้ามาช่วยเสริมการเรียนรู้ด้วย

3) การร่วมปฏิบัติ การรวมจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติตามแผนที่กำหนดไว้จำนวน 9 จุดเรียนรู้ ประกอบด้วย การทำพิธีผิขุนน้ำ ป่าสมุนไพร ป่าสีซัน ป่าสัมปทาน บึงน้ำซับ ป่าไผ่ (ปางกองจาง) ชัน โพลงมิด แต่ไม่ลับ ไม้ในตำนาน และฝายแม่ว แล้วนำกลุ่มเยาวชนเข้าไปศึกษาเรียนรู้ในป่าในช่วงวันหยุด เสาร์-อาทิตย์ โดยที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน เป็นผู้รู้คอยให้ความรู้กับเยาวชน บางครั้งก็มีกลุ่มป่าชุมชนเข้ามาช่วยเสริมการเรียนรู้ด้วย การเรียนรู้นอกห้องเรียนทำให้เยาวชนมีความสุขกับการเรียน เพราะการเรียนการสอนไม่ได้สอนจากตำราแต่สอนโดยใช้สถานที่จริง เยาวชนจึงมีความสนใจและกระตือรือร้นที่จะเข้ามาเรียนรู้ เมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมในวันก็จะรวมกลุ่มให้เยาวชนนำเสนอผลงานของตนเองที่ได้เรียนรู้ในวันนี้ เช่น การอธิบาย การเล่าเรื่อง

การวาดรูป เพื่อประเมินผลการเรียนรู้ในแต่ละวันเมื่อเกิดข้อสงสัยหรือคำถามก็จะเปิดเวทีให้มีการซักถามพูดคุยกัน จากนั้นกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนก็จะสรุปประเด็นการเรียนรู้ที่ได้เรียนรู้ไปพร้อมทั้งสอดแทรกข้อคิด หรือคติเตือนใจ

ระดับที่ 3 การยกระดับการเรียนรู้ เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชนของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน การถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชนของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนอยู่ในระดับการเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม (In the environment) คือ การมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมโดยตรง ซึ่งเป็นการพัฒนาทักษะเป็นสำคัญ หรืออยู่ในขั้นของการให้บุคคลและสังคมมีทักษะ (Skill) ตามหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Share) เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดหรือพัฒนาทักษะการเรียนรู้ทั้ง ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด เพราะกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยใช้วิธีการเรียนรู้ 3 วิธีคือ

1) การสนทนาพูดคุย (Dialogue) การสนทนาพูดคุยเป็นการถ่ายทอดความรู้ระหว่างผู้ถ่ายทอดคือกลุ่มแม่หญิงฮักถิ่น และผู้รับการถ่ายทอดคือกลุ่มเยาวชน โดยอาศัยการสื่อสารแบบ 2 ทาง (Two ways Interaction) เป็นการถ่ายทอดแบบไม่เป็นทางการเพราะเป็นการรวมกลุ่มจากผู้ที่มีความสนใจในชุมชน การพูดคุยสนทนาเป็นการเปิดพื้นที่การเรียนรู้เพื่อนำเข้าสู่ประเด็นการเรียนรู้ การสนทนาพูดคุยเป็นการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างและทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในฐานะองค์ประกอบของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง การใช้ประโยชน์จากป่าบ้านหัวทุ่ง เช่น การเก็บเห็ด หน่อไม้ ของป่าอื่นๆ สมุนไพร ซึ่งกลุ่มเยาวชนก็พอมีความรู้ในด้านเหล่านี้บ้างจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันที่ได้ติดตามพ่อแม่ของตนเข้าไปในป่า แต่เมื่อมีการเรียนรู้เป็นกลุ่มจึงเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน การสนทนาพูดคุยนอกจากเป็นการถ่ายทอดความรู้ในด้านระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์แล้วยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่มเยาวชนด้วย จึงเป็นการดึงเอาความคิดและความรู้ของแต่ละคนออกมาแบ่งปันกัน (Share) เพื่อให้ได้เป็นชุดความรู้ของกลุ่ม เช่น เรื่องสมุนไพร เยาวชนส่วนใหญ่รู้จักพืชสมุนไพรในป่าและรู้จักสรรพคุณทางยาเพราะได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่หรือบุคคลในครอบครัวมาก่อน

2) การเล่าเรื่องราวและประสบการณ์ (Story telling) เป็นการเล่าเรื่องราวในรูปแบบความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า และการเล่าถึงประสบการณ์ของป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง การเล่าในเรื่องความเชื่อก็จะเป็นความเชื่อเรื่องผี เทวดา เจ้าป่าเจ้าเขาที่คอยปกป้องรักษาป่า ความเชื่อเรื่องต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำ อันเป็นกุศโลบายให้คนปฏิบัติตามธรรมชาติด้วยความนอบน้อมถ่อมตน ความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นเครื่องกำกับพฤติกรรมของคนในการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งความเชื่อดังกล่าวกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนก็ได้รับการถ่ายทอดมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบรรพบุรุษอีกทอดหนึ่ง เรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อนั้นแม้จะเป็นสิ่งที่ได้สามารถพิสูจน์ความจริงให้เห็นประจักษ์ได้ แต่กลุ่มเยาวชนก็ยอมรับเพราะได้รับการปลูกฝังจากครอบครัวเช่นกัน เช่น การเข้าไปในป่ากับพ่อแม่ ก่อนจะทานอาหารกลางวันในป่า จะเห็นพ่อแม่ของตนเอาข้าวพร้อมกับข้าวที่ห่อมาแบ่งใส่ใบไม้หรือใบตองแล้วนำไปวางไว้ใต้ต้นไม้พร้อมกับกล่าวเชิญชวนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่ามารับประทานอาหารก่อนเมื่อเสร็จสิ้นพิธีจึงค่อยรับประทาน เป็นต้น การเล่าเรื่องความเชื่อพร้อมกับการได้เห็นตัวอย่างในการปฏิบัติจึงทำให้เยาวชนเกิดการซึมซับความเชื่อนั้น ตกผลึกเป็นประสบการณ์และยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดีที่จะปฏิบัติสืบทอด ส่วนการเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์เยาวชนให้ความสนใจมากเพราะเป็นการเล่าถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงกับชุมชนของตน ทำให้เยาวชนเกิดความตระหนักและจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรในถิ่นกำเนิดของตัวเอง เพราะในป่าชุมชนยังคงมีร่องรอยการทำลายป่าในอดีตให้เห็น เช่น ตอไม้ ซึ่งบางต้นมีขนาดใหญ่มาก ถ้าหากไม่ถูกตัดไปคนรุ่นปัจจุบันก็จะได้เห็น เป็นต้น

3) การเรียนรู้ในสถานที่จริง โดยกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนเริ่มต้นด้วยการพาเยาวชนเข้าไปเรียนรู้เกี่ยวกับป่า น้ำ และพื้นที่อื่นๆ มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนให้รู้ทั้งสมุนไพร ราก ใบ สอนให้เยาวชนเรียนรู้ว่า อันไหนมีคุณค่า มีประโยชน์ รวมไปถึงอาหารในป่า หากเยาวชนไม่เคยกินพืชผักก็เริ่มกลับมากินพืชผักในชุมชนหรือในป่าเป็นอาหาร จึงทำให้เกิดจุดการศึกษา 9 จุด ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวคือ กิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาประเภท Environment Education ซึ่งเป็นการส่งเสริมทักษะและการเรียนรู้ในการสืบค้น หรือค้นหาสาเหตุและที่มาของปัญหา โดยมีการจัดการหลากหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ และใช้ให้เยาวชนสอนเยาวชนด้วยกัน โดยใช้ชื่อว่า โครงการพี่สอนน้อง เพื่อขยายไปสู่การบอกเล่าสืบทอดกันต่อไป ซึ่งผลจากการทำกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ตอนนี้ได้เกิดกลุ่ม “เยาวชน คนรักป่า” ขึ้นมา ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของเยาวชนในหมู่บ้านที่มีความสนใจในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 42 คน โดยมีการแบ่งหน้าที่ ความรับผิดชอบ ตามความสนใจ และความถนัดของแต่ละคน ซึ่งการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมของเยาวชน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในกลุ่มแบบ “พี่สอนน้อง” เพราะบางครั้งการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มที่มีวัยต่างกัน ทำให้ศักยภาพในการเรียนรู้ต่างกันไปด้วย เมื่อน้องไม่เข้าใจพี่ก็จะช่วยอธิบายให้จึงทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ภายในกลุ่มผู้ถ่ายทอดก็มีทักษะ (Skill) จากการเป็นผู้ถ่ายทอด ผู้เรียนก็ได้รับความรู้ในสิ่งที่ตนเองไม่เข้าใจ

การถ่ายทอดสู่เยาวชนมีการถ่ายทอดแบบการเรียนการสอนจากชีวิตจริง ปฏิบัติจริง ความรู้ที่เกิดขึ้นในตัวเยาวชนเป็นความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต และสามารถนำไปประยุกต์ปรับใช้ได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า เมื่อเยาวชนได้เรียนรู้จากกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนแล้ว เวลาเข้าป่าพวกเขาสามารถทบทวน จดจำและเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่ได้รับ

การถ่ายทอดมาผสมผสานกับความคิดของตัวเอง จนสามารถพัฒนาความรู้ที่สู่อีกระดับหนึ่งแตกต่างกันไปตามศักยภาพ (อายุ หรือความสามารถส่วนบุคคล) ซึ่งจากคำบอกเล่าจากแม่หล้าได้บอกว่า “เด็กเหล่านี้จะจำสิ่งที่สอนไปได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ ซึ่งบางทีรู้ดีกว่าที่สอนเสียอีก อย่างเช่น ความรู้เรื่องการหาเห็ด ก็สอนว่าเห็ดชนิดนี้มักจะพบในบริเวณที่มีลักษณะเช่นนี้ แต่พอปล่อยเด็กเข้าไป เขาสามารถพบแหล่งเห็ดใหม่ที่มากกว่าผู้ใหญ่ที่หาเห็ดเป็นประจำเสียอีก” แสดงถึงความสามารถในการนำความรู้ที่นำไปใช้ในการปฏิบัติโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการคิด วิเคราะห์ ค้นหา ทดลอง จนสามารถค้นพบได้อีกประการหนึ่งเยาวชนเหล่านี้มีความตระหนักและจิตสำนึกที่ดีต่อป่าชุมชนของพวกเขาอย่างมาก อย่างเช่นบางเวลาพบอะไรที่แปลกใหม่เป็นที่ดึงดูดใจ แต่ถึงกระนั้นถ้าหากเขาอยากได้ก็จะต้องถามหรือขออนุญาตผู้ใหญ่ก่อนว่า จะเก็บไปได้ไหม ถ้าผู้ใหญ่ไม่อนุญาตพร้อมกับให้เหตุผล พวกเขา ก็จะเชื่อและปฏิบัติตาม สะท้อนให้เห็นวิถีคิดในตัวเองที่ต้องชั่งตวงระหว่างความตระหนักกับความต้องการของตัวเอง นอกจากนั้นแล้วภายในกลุ่มเยาวชนเองก็ยังมีถ่ายทอดความรู้จากพี่สู่น้องด้วย ภายในกลุ่มจึงมีองค์ความรู้ที่ซึบเกาะกันอย่างเหนียวแน่น ดังนั้นหากใครคนใดคนหนึ่งในกลุ่มไม่สามารถทำหน้าที่ได้ ก็จะมีรุ่นถัดไปคอยค้ำยัน และทำหน้าที่แทนได้ โดยองค์ความรู้ภายในกลุ่มก็ยังมีการเรียนรู้ถ่ายทอดกันอยู่เหมือนเดิม ดังนั้นกลุ่มเยาวชนจึงมีความเข้มแข็งทางด้านความรู้ ซึ่งนอกเหนือจากความรู้ทางด้านภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากผู้ใหญ่แล้ว ยังได้รับความรู้จากโรงเรียนผสมผสานเข้าไปด้วย ดังนั้นจึงเป็นการเสริมแรงให้ความรู้ที่แน่นแข็งแกร่งขึ้น เช่น เมื่อเข้าไปก็จะสามารถเข้าใจระบบนิเวศของป่า วัฏจักรของน้ำ ฯลฯ ได้ดีขึ้น

ระดับที่ 4 การยกระดับการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มสตรีผู้นำชุมชน อยู่ในระดับการเรียนรู้เพื่อสิ่งแวดล้อม (Learning for the environment) คือ การนำสิ่งเรียนรู้ทั้งหมดสู่ความตั้งใจจริงในการปฏิบัติที่เป็นคุณต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติในวิถีชีวิตจริง โดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์และการบูรณาการของแต่ละองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าด้วยกันอย่างผสมกลมกลืนและสมดุล ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อการนำไปปฏิบัติ โดยเฉพาะขั้นการสร้างเจตคติ (Attitude) คือ การสร้างค่านิยมและความรู้สึกห่วงใยต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อม รวมถึงการมีแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วมในการปรับปรุงและปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมสาธารณะ (Public Participate) คือมีแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วม ในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในทุกๆระดับ ด้วยวิถีคิดอย่างสร้างสรรค์ มีความสามัคคี โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักสำคัญ

1) การเกิดเจตคติ คือความรู้สึกรู้สึกห่วงใยต่อสิ่งแวดล้อม ดังที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชน มีความห่วงใยต่อทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง จึงมีอุดมการณ์ของกลุ่มที่จะช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนเพื่อเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างยั่งยืน กล่าวคือ ต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านี้ไว้ให้คนรุ่นถัดไปได้ใช้ประโยชน์เช่นกับที่คนรุ่นปัจจุบันได้ใช้ประโยชน์ เพราะกลุ่มสตรีผู้นำชุมชนได้มีวิสัยทัศน์มองถึงอนาคตว่าหากไม่อนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหัวทุ่งไว้แล้วในอนาคตเยาวชนจะพึ่งพาฐานทรัพยากรจากที่ใด แม้ว่าอนาคตต่อไปคนรุ่นหลังจะออกไปเรียนหรือทำงานต่างถิ่นฐานมากขึ้น แต่อย่างไรก็ต้องกลับมายังบ้านเกิดของตนเอง หรือบางส่วนก็ยังอาศัยอยู่ในชุมชนและยังคงต้องพึ่งพาทรัพยากรเหล่านี้อยู่ หากไม่มีการรักษาเอาไว้ตั้งแต่ปัจจุบันอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในอนาคตได้

2) การมีส่วนร่วมสาธารณะ หรือการมีแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วมในการคิด และทำกิจกรรมการอนุรักษ์เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน มีความสามัคคีโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักสำคัญ ดังที่กลุ่มสตรีผู้นำชุมชนสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มป่าชุมชนกลุ่มสมุนไพร โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรมป่าไม้ ในการร่วมทำกิจกรรมอนุรักษ์ป่า เช่น การร่วมเรียนรู้เรื่องพืชสมุนไพรเพื่อเพิ่มพูนความรู้ให้กับกลุ่มแล้วนำไปถ่ายทอดให้กับผู้สนใจ หรือผู้เข้ามาศึกษาดูงาน การร่วมกิจกรรมรวบรวมรายชื่อสมุนไพร่ในป่าและจัดทำป่าสมุนไพร่บ้านหัวทุ่ง โดยจัดเป็นโซนการเรียนรู้เรื่องพืชสมุนไพร พร้อมทำป้ายชื่อและสรรพคุณทางยา เพื่อสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและผู้สนใจพร้อมเป็นแหล่งใช้ประโยชน์สมุนไพร่ให้กับชุมชน รวมถึงร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น การปลูกป่าชุมชนในวันสำคัญ การทำกิจกรรมแนวกันไฟ การปลูกหญ้าแฝกเพื่อคลุมดิน ทั้งนี้ยังได้สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้กับหน่วยงานอื่น เช่น สถาบันการศึกษาที่เข้ามาศึกษาดูงานด้านการจัดการป่าอีกด้วย